

**Universitat de les
Illes Balears**

**Protocol de prevenció i intervenció de l'assetjament sexual
per als centres de secundària de les Illes Balears**

Miquel Forteza Moll

Memòria del Treball de Fi de Màster

Màster Universitari en Polítiques d'Igualtat i Prevenció de la Violència de Gènere

De la

UNIVERSITAT DE LES ILLES BALEARS

Curs Acadèmic 2019 – 2020

Fecha: Dimarts 9 de juny de 2020

Firma de l'autor:

Nom Tutora del Treball: Doctora Victoria Aurora Ferrer Pérez Firma Tutora

Acceptat per la Directora

Firma

RESUM

L'assetjament sexual en la adolescència és una de les formes de violència amb major prevalença en els centres d'educació secundària arreu del món. Tot i que no disposem d'estudis sobre la població escolar a les Illes Balears, el patró que s'ha trobat a altres localitats de l'estat, així com a altres països de la Unió Europea, pareix indicar que aquest fenomen podria tenir unes dimensions semblants o superiors a les del *bullying* i romandre normalitzat.

Les intervencions que es realitzen a dia d'avui al conjunt dels centres de secundària de les Illes prenen com a referència el model de prevenció i intervenció del *bullying*, que és neutre respecte al gènere i no contempla l'assetjament sexual com a un fenomen autònom.

L'assetjament sexual és una forma de violència de gènere i una forma de discriminació cap a les dones i persones que no segueixen un mandat de gènere normatiu, amb causes, formes i conseqüències pròpies i distintes de les del *bullying*. A més, la legislació actual tant a nivell autonòmic i estatal, com comunitari exigeix a les Institucions públiques abordar l'assetjament sexual de forma específica.

Aquest projecte pretén superar el model actual basat en el paradigma del *bullying*, dotant als centres educatius d'un nou sistema d'intervenció integral contra l'assetjament sexual i d'un mecanisme d'autoavaluació pels centres i de seguiment per part de l'administració pública.

PARAULES CLAU: *Assetjament sexual, Violència escolar, Bullying, Polítiques educatives, Violències sexuals*

RESUMEN

El acoso sexual en la adolescencia es una de las formas de violencia con mayor prevalencia en los centros de educación secundaria de todo el mundo. Aunque no disponemos de estudios sobre la población escolar en las Illes Balears, el patrón que se ha hallado en otros lugares del Estado, así como en otros países de la Unión Europea, parece señalar que este fenómeno podría tener una dimensiones similares o incluso superiores a las del *bullying*, y permanecer normalizado.

Las intervenciones que se realizan a día de hoy en el conjunto de los centros de secundaria de las Illes Balears toman como referencia el modelo de prevención e intervención del *bullying*, que es neutro con respecto al género y no contempla el acoso sexual como un fenómeno autónomo.

El acoso sexual es una forma de violencia de género y una forma de discriminación hacia las mujeres y las personas que no siguen un mandato de género normativo, con causas, formas y consecuencias propias y distintas de las del *bullying*. Además, la legislación actual tanto a nivel autonómico y estatal como comunitario exige a las instituciones públicas abordar el acoso sexual de manera específica.

Este proyecto pretende superar el modelo actual basado en el paradigma del *bullying*, dotando los centros educativos de un nuevo sistema de intervención integral contra el acoso sexual y de un mecanismo de autoevaluación para los centros y de seguimiento por parte de la administración pública.

PALABRAS CLAVE: *Acoso sexual, Violencia escolar, Bullying, Políticas educativas, Violencias sexuales*

ABSTRACT

Peer sexual harassment among teenagers is one of the most prevalent forms of violence in secondary schools around the world. Although we do not have any prevalence studies on the population of the Illes Balears autonomous region, the pattern that has been identified in other locations within Spain and other member states of the EU points towards a magnitude of the problem similar to that of bullying.

The interventions against sexual harassment that are currently led in secondary schools are based upon the model for the prevention and management of bullying, which is gender-neutral and does not consider sexual harassment as a separate issue.

Sexual harassment is a form of gender-based violence, and a form of discrimination against women and people who do not conform to normative gender roles. Its causes, forms and consequences are separate from those of bullying. Moreover, current legislation –both at the autonomic and national levels— requires public institutions to consider sexual harassment as a separate, specific issue.

This project aims to surpass the current intervention model based upon that against bullying, and to equip schools with a new comprehensive, specific intervention system against sexual harassment, while at the same time allowing both schools and the public administration to evaluate and monitor its implementation.

KEY WORDS: *Sexual harassment, School violence, Bullying, School policies, Sexual violence*

ÍNDEX

1. INTRODUCCIÓ	1
2. MARC TEÒRIC:.....	5
L'ASSETJAMENT SEXUAL EN EL CONTEXT ESCOLAR I EL BULLYING	5
2.1. LES CONCEPCIONS D'ASSETJAMENT SEXUAL	5
2.1.1. <i>Les concepcions empíriques</i>	7
2.1.2. <i>La concepció legal</i>	16
2.2. ASSETJAMENT SEXUAL I BULLYING	25
3. REPTES ACTUALS: ELEMENTS D'UN MODEL INTEGRAL D'ABORDATGE DE	
L'ASSETJAMENT SEXUAL	33
3.1. MILLORES ORGANITZATIVES	34
3.1.1. <i>Complir amb la legislació</i>	35
3.1.2. <i>Establir límits i conseqüències per als agressors</i>	40
3.1.3. <i>No trivialitzar les conductes d'assetjament sexual</i>	41
3.1.4. <i>Implementar mesures de vigilància</i>	42
3.2. CANVIAR EL FOCUS DE LES RESPONSABILITATS	44
3.2.1. <i>No individualitzar l'assetjament sexual</i>	44
3.2.2. <i>No culpar les víctimes</i>	45
3.3. IMPLEMENTAR LA PERSPECTIVA DE GÈNERE	47
3.3.1. <i>Reconèixer l'assetjament sexual a l'àmbit escolar</i>	47
3.3.2. <i>Reconèixer el gènere i la sexualitat</i>	49
4. ELEMENTS PER A UN PROTOCOL DE PREVENCIÓ I INTERVENCIÓ DE	
L'ASSETJAMENT SEXUAL ALS CENTRES DE SECUNDÀRIA DE LES ILLES BALEARS	52
4.1. PREVENCIÓ.....	56
4.1.1. <i>Organització</i>	56
4.1.2. <i>Prevenció</i>	59
4.1.3. <i>Identificació</i>	60
4.2. INTERVENCIÓ	62
5. OBSERVACIONS FINALS	65
6. REFERÈNCIES.....	68
6.1. ARTICLES I ESTUDIS	68
6.2. NORMATIVA	81
ANNEX 1: LLISTA DE MITES SOBRE L'ASSETJAMENT SEXUAL	83
ANNEX 2: LA LIVIA, UN CAS D'ASSETJAMENT SEXUAL	84
ANNEX 3: QÜESTIONARI A CLASSE	87
ANNEX 4: ELEMENTS D'AVUACIÓ DEL PROTOCOL	90
ANNEX 5: PROTOTIP DE ZONIFICACIÓ	92
ANNEX 6: DE NO PLAGI	93

1. INTRODUCCIÓ

L'objecte d'actuació d'aquesta proposta és la creació d'un marc integral d'intervenció sobre tota forma d'assetjament sexual entre alumnes d'educació secundària a les Illes Balears. L'assetjament sexual és una forma de violència de gènere i de discriminació en front a les dones i persones que no segueixen un mandat de gènere normatiu; no n'és una problemàtica individual, sinó social; i no es tracta d'una qüestió aïllada, sinó estructural. Degut que tota violència per motiu de gènere és fruit de les relacions de poder basades en la dominació, que es deriven del sistema sexe-gènere, quan s'inflingeix un mal individual mitjançant l'assetjament sexual, també n'afecta totes les al·lots i persones que no segueixen un mandat de gènere normatiu que reben un missatge de dominació i inseguretat basat en el gènere.

Donat que es tracta d'una violència estructural, es troba naturalitzada no sols pels processos de socialització primàris (la família i l'educació), sinó també per tot el marc institucional. Aquestes deficiències institucionals es fan patents en el model d'intervenció actual als centres educatius de les Illes Balears, basat en el paradigma del *bullying*. Aquest homogeneïtza les diferències entre l'assetjament sexual i l'assetjament escolar, ignorant-ne les causes i components de gènere de les agressions.

L'evidència assenyala que l'assetjament sexual a l'entorn escolar afecta milions d'adolescents arreu del món (UNESCO, 2014). Les estadístiques recollides a altres països occidentals mostren consistentment que l'assetjament sexual és un fenomen sistèmic d'una alta prevalença. S'han trobat índexs de victimització que van del 45% al 88% en al·lots i del 52% al 96 % en al·lotes (Long i Hubble, 2020; Girlguiding, 2017; AAUW 2001, 2011; Ormerod et al. 2008; Felix i McMahon 2007; Gruber i Fineran 2008; Dahlqvist, Landstedt, Young, i Gådin, 2016).

En el context de les Illes Balears, les dades provinents de denúncies disponibles tenen una sèrie de limitacions, com el fet que no es poden identificar els casos

d'assetjament sexual perquè moltes de les seves formes no constitueixen delictes, i que molts d'estudis ofereixen un tractament genèric de l'assetjament sexual. No obstant això, les dades de què dispo provenents dels estudis realitzats a Andalusia i Salamanca ens alerten sobre les greus dimensions de les múltiples manifestacions d'assetjament sexual (Ortega, Rivera i Sánchez, 2008; Ortega, Sánchez, Ortega-Rivera, Nocentini i Menesini, 2010; Sánchez, Muñoz-Fernández i Vega-Gea, 2017; Vega-Gea, Ortega-Ruiz i Sánchez, 2016; Vicario-Molina, Fuertes i Orgaz, 2010). Per exemple, Ortega, Rivera i Sánchez (2008) revelen que un 52,9% de l'alumnat de secundària n'ha estat víctima a Andalusia; Vicario-Molina, Fuertes i Orgaz (2010) reporten haver-ne trobat un 65,5% de victimització a Salamanca.

Es pot afirmar que l'assetjament sexual és una de les manifestacions més exteses de discriminació per raó de gènere. Es tracta, a més, d'una violació d'un ampli nombre de drets de les al·lotes i dels al·lots. Entre d'altres, el dret a la igualtat i a l'educació. Aquest darrer n'és un factor crític per a l'empoderament i la transformació de les vides de la gent jove, especialment de les al·lotes, però l'assetjament sexual a les escoles o al seu voltant menysté la garantia d'una educació de qualitat, inclusivament i igualitària per a totes les persones menors d'edat.

L'assetjament sexual en els centres de secundària es pot donar horitzontalment o verticalment. Horitzontalment (*peer sexual harassment*), es produeix quan tant agressor com víctima són alumnes o, també, entre el professorat i el personal PAS. Verticalment, quan es dona del professorat a l'alumnat o de l'alumnat al professorat. Segons Timmerman (2004), l'assetjament sexual és tres vegades més freqüent en la forma horitzontal, entre alumnes, que en les verticals. Aquest fet i les limitacions d'espai

justifiquen el focus d'aquesta intervenció sols sobre l'assetjament sexual entre alumnes. Ara bé, una intervenció integral hauria de contemplar les quatre modalitats.¹

La naturalesa contemporànea del fenomen discutit en aquesta proposta es fa patent quan, el mateix dia de la seva finalització, el Consell de Ministres ha aprovat remetre a les Corts Generals el Projecte de Llei Orgànica de Protecció integral a la Infància i l'Adolescència davant la violència, que contempla l'assetjament sexual en l'article 1 com una forma de violència de la qual en són víctimes les adolescents i els adolescents. A més, en el curs dels següents mesos, les Corts Generals aprovaran la Llei Orgànica de garantia integral de la llibertat sexual; i es durà a terme el procés de ratificació per part de l'Estat espanyol del Conveni 190 de la OIT sobre la Violència i Assetjament sexual al treball.

La Conselleria d'Educació de les Illes Balears ja disposa del *Protocol de detecció, comunicació i actuacions per a alumnes transsexuals i transgènere als centres educatius de les Illes Balears* i del *Protocol de Prevenció, Detecció i Intervenció de l'assetjament escolar de les Illes Balears*. Ara bé, cap d'aquets protocols aborda l'assetjament sexual explícitament i integralment.

L'existència d'un protocol contra les violències masclistes és un imperatiu legal i n'és l'objectiu 48 del Pla de Coeducació de les Illes Balears (2019 – 2022), amb un pressupost assignat, per a 2020, de 48.931,20€. Aquest protocol ha de dotar als centres i al professorat d'una eina efectiva de prevenció, detecció i intervenció davant les

¹ A les Illes Balears disposam d'un protocol unificat d'assetjament sexual per al funcionariat però aquest no n'és específic per a cada centre i no en contempla les altres tres modalitats. Un exemple de Protocol d'assetjament sexual vertical del professorat a l'alumnat el trobam a la República de Sud-àfrica: https://resourcecentre.savethechildren.net/sites/default/files/documents/south_africa-sexual_violence_by_educators_in_south_african_schools-_gaps_in_accountability_may_2014.pdf

violències masclistes, en concret, de l'assetjament sexual. Ara bé, una estratègia integral front l'assetjament sexual requereix, no sols d'un protocol a l'ús, sinó una proposta holística sobre els centres educatius. S'ha d'establir un marc comú d'intervenció per als centres i la Administració Pública, que fomenti la coordinació dels agents implicats i no sols la redacció de l'instrument.

Als efectes de la llei 11/2016 de les Illes Balears, en el seu article 65.4, les violències masclistes inclouen violència física, psicològica, econòmica, sexual, simbòlica, feminicidi, mutilació genital femenina, la qual cosa en dificulta la creació d'un protocol unificat. Tot i que aquesta ha estat la proposta de la Generalitat de Catalunya, la revisió de polítiques i protocols per a fer front a la violència de gènere a l'entorn educatiu, de la UNESCO (2014, pp. 32-33) recomana que l'intervenció ha d'entendre que les formes de violència masclista es reforcen mútuament i que es vinculen entre elles, però no necessàriament que les mesures de prevenció, detecció i sanció siguin les mateixes.

Per això, aquesta intervenció obta per un tractament específic de l'assetjament sexual i es proposa contribuir a la intervenció d'aquest fenomen als centres educatius amb els següents objectius:

1. Proposar un marc conceptual per a comprendre i explicar l'assetjament sexual entre l'alumnat (Secció 2.1).
2. Aportar evidències per a superar el paradigma del *bullying* per a fer front a l'assetjament sexual (Secció 2.2).
3. Proposar una sèrie de mesures que han de guiar la creació dels protocols d'intervenció tant dels centres educatius com de l'administració pública (Secció 3).
4. Oferir una sèrie d'indicadors per a avaluar el grau d'implementació d'aquestes mesures i mantenir-ne un seguiment (Secció 4).

2. MARC TEÒRIC:

L'ASSETJAMENT SEXUAL EN EL CONTEXT ESCOLAR I EL *BULLYING*

A fi de realitzar una intervenció integral i eficaç és necessari comptar amb una teoria rigorosa sobre l'assetjament sexual que respongui a les següents qüestions: Què és l'assetjament sexual? Com es manifesta l'assetjament sexual? Quins són els factors de risc? Què s'ha de canviar per a prevenir-lo? I, finalment, per què l'enfocament actual de les Illes Balears és erroni?

2.1. Les concepcions d'assetjament sexual

L'assetjament sexual és una forma de violència de gènere, però no existeix una única definició a la literatura acadèmica o legal, i cap de les definicions existents ofereix els elements necessaris per a delimitar quines conductes constitueixen el fenomen de l'assetjament sexual.

Els primers estudis acadèmics sobre l'assetjament sexual són de la dècada dels 70 i se centren en les experiències de les dones treballadores als Estats Units d'Amèrica. No és fins a finals dels anys 80, que es produeixen els primers estudis sobre població adolescent dins l'entorn escolar (Bogart i Stein, 1987). De llavors ençà, definir i descriure el fenomen de l'assetjament sexual ha estat i és motiu de discussió dins diverses disciplines: des de la doctrina legal internacional² (MacKinnon 1979; Farley 1980) i l'espanyola (Barrère Unzueta, 2013; Pérez del Río, 2006; Rubio i Gil Ruiz, 2012;

² Per a una discussió extensa sobre els aspectes jurídics a nivell transnacional de l'assetjament sexual és recomanable la compilació editada per MacKinnon i Siegel (2008).

Lousada Arochena, 2018); de la sociologia i la psicologia (Till, 1980; Fitzgerald i Shullman 1993); de la salut (Eom, Restaino, Perkins, Neveln, i Harrington, 2015); de la criminologia (Quinn, 2005; Hearn i Parkin, 2005) o de la filosofia (Crosthwaite i Priest, 1996; Superson, 1993; Anderson, 2006). Aleshores, no sorprèn la reflexió de Sharyn Ann Lenhart, psiquiatra i acadèmica especialista en assetjament sexual: “*sexual harassment is the most widely studied and publicized form of sex discrimination, but ironically, it is a phenomenon with an evolving definition yet no universally agreed-upon operational terminology*” (Lenhart, 2004, p. 7).

Així com altres formes de violència de gènere, les violacions o la violència domèstica, l’assetjament sexual és a l’hora un concepte legal i una experiència, i és important reconèixer que no són el mateix. De fet, es produeix una tensió entre oferir una perspectiva normativa del fet i oferir una descripció de les formes i experiències d’aquesta forma de violència. Per això, vull emfatitzar que en aquesta intervenció utilitzo el terme “assetjament sexual” per a referir a un patró d’experiències i no a un fet jurídic. Totes les formes que descriuré en aquesta intervenció representen conductes que cauen sota el concepte jurídic d’assetjament sexual, d’assetjament per raó de sexe o d’altres conceptes legals vinculats a la violència de gènere que representen vulneracions de drets fonamentals, com els abusos i les agressions sexuals; amb tot, cal entendre que el fenomen de l’assetjament sexual és molt més ample que el reconegut pel concepte jurídic d’assetjament sexual.

Louise F. Fitzgerald, probablement l’acadèmica més citada sobre assetjament sexual, va distingir a principis de la dècada dels 90 les definicions d’assetjament sexual en dues grans categories: les definicions *a priori* i les empíriques (Fitzgerald, 1990). Les definicions *a priori* són construccions jurídiques o abstractes que contenen una descripció generalista de la naturalesa de l’assetjament sexual. Les definicions empíriques són llistes derivades de l’anàlisi estadística o les característiques observables del que diversos individus experimenten com assetjament sexual. Els dos tipus de definicions són essencials a l’hora de realitzar una política de mesures contra l’assetjament sexual en el

context de l'educació secundària perquè conformen recursos per a identificar factors de risc i reconèixer totes les manifestacions de l'assetjament sexual.

2.1.1. Les concepcions empíriques

2.1.1.1. Tres models d'assetjament sexual

Les ciències socials han identificat, al menys, tres models de definicions empíriques per a classificar les experiències d'assetjament sexual: per una banda, *el model de Gruber* (1998; 1992) i *el model de Fitzgerald* (Fitzgerald, Gelfand i Drasgow, 1996; Fitzgerald, Swan i Magley, 1997; Gelfand, Fitzgerald i Drasgow, 1995) que provenen del món laboral; i, per altre banda, *el model de Larkin* (1994) i *Timmerman* (2002), que prové d'estudis realitzats sobre població escolar.

El model de Gruber distingeix entre tres categories (Gruber, 1992):

- *Peticions verbals*: són intents d'iniciar o assegurar una interacció sexual
 1. *Quid pro quo*: sol·licituds sexuals amb una amenaça o una promesa de recompensa. Exemples: oferir diners a canvi de sexe, oferir millores en la relació a canvi de sexe, etc.
 2. Insinuacions sexuals: sol·licituds sexuals sense amenaça o promesa de recompensa. Pot aparèixer en forma d'afirmacions o preguntes que expressen l'interès sexual.
 3. Insinuacions relacionals: sol·licituds reiterades sexuals sense amenaça o promesa de recompensa que cerquen una relació social. Aquesta forma es converteix en assetjament sexual per la seva repetició.
 4. Insinuacions subtils: comentaris on l'objectiu de la insinuació és implícit o ambigu. Exemples: preguntes personals inapropiades, afirmacions amb doble sentit, etc.
- *Formes no verbals*:

1. Agressions sexuals
 2. Tocaments sexuals o sexualitzats: formes més breus o espontànies d'agressió sexual.
 3. Postures sexuals: violacions de l'espai físic personal o intents d'obtenir contacte físic. S'ha de distingir entre si l'agressió inclou directament la víctima (per exemple, agafar algú), com a part de l'audiència (homes fingint una masturbació entre ells), o com a espectador o espectadora (un al·lot observant com toquen a una al·lota).
 4. Materials sexuals: compartir o emprar material pornogràfic o objectes sexuals o profanar objectes personals com roba interior (roba interior o objectes relacionats amb la menstruació).
- *Comentaris verbals:*
 1. Comentaris personals: bromes, befes, preguntes sobre la sexualitat, sobre l'aparença o comentaris ofensius, etc.
 2. Objectualització subjectiva: comentaris sobre la dona o l'home en forma de rumors on el receptor o la receptora és invisible dins la discussió sobre ell o ella. Exemple: una discussió pública sobre el cos o la sexualitat d'algú.
 3. Comentaris sexuals categòrics: comentaris sobre les dones o les identitats de gènere en general. Exemples: “les dones són unes putes”.

Una part de la investigació inclou, dins la categoria de comentaris verbals, comentaris ofensius sobre el gènere com a formes d'assetjament sexual (Witkowska i Menckel, 2005), mentre que una altra part dels estudis empírics restringeix l'assetjament sexual a aquells actes de naturalesa sexual i denomina assetjament de gènere a aquells comentaris ofensius basats en el gènere (Robinson, 2005).

La millor explicació disponible de l'assetjament sexual és la que entén el fenomen com una forma de mantenir i controlar les normes tradicionals de gènere (Eliasson, Isaksson, i Laflamme, 2007; Robinson, 2005; Berdahl, 2007). Sota aquesta teoria, les formes descrites fins ara s'han d'entendre principalment com eines per a castigar les dones o aquelles persones que violin les normes de gènere. Aquest enfocament és rellevant perquè obliga a no limitar les experiències d'assetjament sexual a les conductes de naturalesa sexual, i a ampliar la conceptualització de l'assetjament sexual per a incloure altres forms de violència que, tot i que no contenguin referències directes al sexe, estan motivades pel sexe o gènere de la víctima.

Un efecte pràctic de comprendre l'assetjament sexual com un contínuum que inclou totes les formes d'assetjament de gènere és que facilita el treball de prevenció d'altres formes de violència basada en el gènere per part de l'equip docent. Liu, Taylor i Mumford (2020) mostren com l'alumnat que perpetra conductes d'assetjament sexual és un 40% més propens a realitzar formes de violència dins la parella. Resultats semblants mostren coocorències fortes entre l'assetjament sexual i el bullying, l'assetjament sexual i les distintes formes de violències sexuals (violacions, explotació sexual, mutilació genital femenina, oposició al dret d'emprar mètodes anticonceptius i de protecció, etc.).

El model de Fitzgerald entén que l'assetjament sexual és un conjunt de conductes compost de tres elements relacionats encara que conceptualment diferents: l'*assetjament de gènere*, l'*atenció sexual no desitjada*, i la *coerció sexual*. Aquest model va més enllà de les conductes de naturalesa sexual i inclou, també, expressions agressions de gènere, el denominat assetjament de gènere.

- L'*atenció sexual no desitjada* és una conducta de naturalesa sexual no desitjada i no recíproca però sense constituir amenaces.
- La *coerció sexual* consisteix en insinuacions, insistències o obligacions sexuals que condicionen l'educació o la relació interpersonal a mantenir relacions sexuals.

- *L'assetjament de gènere* no és necessàriament de naturalesa sexual, sinó que consisteix en conductes grolleres, ofensives o despectives basades en el gènere de la víctima. Solen distingir-se tres sub-tipus: l'hostilitat sexista (bromes sobre la competència d'una dona), l'hostilitat sexual (referir-se a les dones amb noms de parts del cos femení, comentaris sobre l'activitat sexual de la víctima, etc.) i el *gender policing* (*controlar o vigilar la conformitat de gènere*), mostrar menyspreu a aquelles persones que violen estereotips de la masculinitat o la feminitat (Konik i Cortina, 2008; Leskinen i Cortina, 2014).

El model de Larkin i Timmerman:

- L'assetjament verbal incou les següents conductes: (1) insults relacionats amb el gènere de la víctima; (2) comentaris i bromes sexuals; (3) rumors de caràcter sexual; (4) assenyalar algú com "marica", "lesbiana" o "homosexual"; (5) avaluar les parts del cos; (6) emprar apelatius sexuals per anomenar algú; (7) realitzar crítiques sobre l'activitat sexual de la persona; (8) enviar missatges de veu o cridades amb contingut sexual; (9) pressionar per a obtenir una cita (McMaster et al., 2002; Timmerman, 2004).
- L'assetjament no verbal inclou, entre d'altres, les conductes següents: (1) missatjes, notes o cartes sexuals no desitjades; (2) gestos o mirades sexuals no desitjades; (3) exposar algú a imatges sexuals; (4) "fer un calvo" (Allen et al., 2003; Felix i McMahan, 2007; McMaster et al., 2002).
- L'assetjament físic inclou, entre d'altres, les conductes següents: (1) fregaments sexuals; (2) desvestir a algú; (3) tocaments de caràcter sexual; (4) bloquejar el pas a algú de forma sexual; (5) besades forçades (Allen et al., 2003; McMaster et al., 2002).

La Relatora especial sobre la violència contra les dones de l'ONU feu notar que aquestes formes de violència es poden cometre, agravar o realitzar de forma assistida,

parcialment o totalment, mitjançant l'ús de les TIC, com telèfons mòbils o smartphones, Internet, plataformes de xarxes socials o email (Human Rights Council, 2018). Aquestes formes reben el nom de *ciberassetjament sexual*. Les més observades a la literatura científica són (Reed, Wong i Raj, 2019): les peticions sexuals no desitjades, el *sexting* no consentit i compartir imatges i texts de naturalesa sexual sense el permís de l'autor o l'autora.

- Les peticions sexuals no desitjades prenen aquestes formes: peticions de missatges o imatges sexuals, peticions per a mantenir relacions sexuals en persona o mitjançant la webcam, peticions no desitjades per a parlar sobre sexe o d'informació sexual.
- El *sexting* no consentit engloba events com rebre imatges sexualment explícites, missatges i comentaris clarament sexuals.³
- Compartir imatges i texts de naturalesa sexual sense el permís de l'autor o l'autora es denomina, a vegades, porno venjatiu (*revenge porn*). McGlynn, Rackly i Houghton (2017) proposen entendre aquesta categoria com un *continuum* de formes d'abús sexual basat en imatges i el porno venjatiu com una forma dins aquesta continuïtat. Aquest *continuum* conté totes aquelles formes no consentides de distribució o creació d'imatges sexuals privades que inclou conductes com el *photoshopping* sexualitzat, l'*upskirting*, el voyeurisme, etc.

2.1.1.2. L'experiència d'assetjament sexual

L'enumeració de conductes que conformen el fenomen d'assetjament sexual no és suficient per a entendre quatre elements essencials de l'experiència d'assetjament sexual entre els i les adolescents. Cal desciiure l'expèriencia individual d'assetjament sexual en

³ Per a un estudi sobre les actituds de l'alumnat espanyol front al sexting veure Castro, et al. (2018).

casos concrets (veure l'Annex 2) i entendre les diferències de sexe en la perpetració i victimització, el nivell d'amenaça o de turment que representa la conducta per a la persona que l'experimenta, si es produeix algun mal degut a la conducta, i la cronicitat i la naturalesa instrumental de les conductes (Fineran, i Bennett, 1999).

Resulta central a l'hora d'entendre l'assetjament sexual la variable del sexe tant del perpetrador com de la víctima. Els agressors són principalment al·lots (Clear et al., 2014; Kennair i Bendixen, 2012; McMaster et al., 2002). Per exemple, al macroestudi realitzat als Estats Units d'Amèrica trobaren que els agressors eren un 66% al·lots, un 19% al·lotes i un 11% grups mixtos (AAUW, 2011).

Fins on arriba el meu coneixement, els estudis de prevalença a Espanya sobre l'assetjament sexual entre l'alumnat de secundària s'han realitzat a Andalusia per part del *Laboratorio de Estudios sobre Convivencia y Prevención de la Violencia* (Ortega, Rivera i Sánchez, 2008; Ortega, Sánchez, Ortega-Rivera, Nocentini i Menesini, 2010; Sánchez, Muñoz-Fernández i Vega-Gea, 2017; Vega-Gea, Ortega-Ruiz i Sánchez, 2016); a Salamanca, per part del *Grupo de investigación sobre Sexualidad y Relaciones Interpersonales* (Vicario-Molina, Fuertes i Orgaz, 2010); i a Galicia per part del grup *Salud, Sexualidad y Género*, que planteja un enfocament innovador de l'assetjament sexual com una forma d'assetjament sexual però desde la perspectiva de gènere (Carrera-Fernández, Cid-Fernández, Almeida, González-Fernández i Lameiras-Fernández, 2019; Carrera-Fernández, Lameiras-Fernández, Rodríguez-Castro, i Vallejo-Medina, 2013; Carrera-Fernández, DePalma i Lameiras, 2011; Carrera-Fernández, Fernández, Castro, Garrido, i Otero, 2013; Carrera-Fernández, Cid-Fernández, Almeida, González-Fernández i Rodríguez Castro, 2019; Castro, Ruido, Fernández i Garrido, 2018).

Així mateix, cal fer dues consideracions. Per una banda, quan les al·lotes són les agressores, s'ha mostrat que sol esser el resultat d'una victimització prèvia. Es a dir: les al·lotes assetjen sexualment com una forma de represàlia. Per altre banda, la situació

contraria es dona en cas dels al·lots. Es a dir: els al·lots que assetgen sexualment solen esdevenir víctimes (Fineran i Bolen, 2006; Dahlqvist, Landstedt, Young, i Gådin, 2016).

Per bé que la majoria d'estudis conclouen que els agressors són principalment al·lots i homes, existeix encara una discussió oberta entre les diferències per sexe en la victimització:

- alguns estudis tenen evidència suficient per a concloure que les al·lotes són més victimitzades que els al·lots (AAUW, 2001, 2011; Goldstein, Malanchuk, Davis-Kean, i Eccles, 2007; Kaltiala-Heino, Fröjd, i Marttunen, 2016; Mitchell, Ybarra, i Korchmaros, 2014; Young, Grey, i Boyd, 2009).
- altres estudis conclouen que no existeixen diferències quantitatives entre al·lots i al·lotes pel que fa a la victimització (Chiodo, Wolfe, Crooks, Hughes, i Jaffe, 2009; Felix i McMahon, 2006; Lichty i Campbell, 2011; McMaster et al., 2002).

Una hipòtesi que ha guayat força recentment per explicar aquests resultats és que les conclusions divergents són degudes a les diferències en les formes de mesurar el fenomen, i com aquests instruments de mesura descriuen tipus diferents d'assetjament sexual. Per exemple, emprant les categories del model de Fitzgerald, és molt més probable que les al·lotes siguin víctimes d'atenció sexual no desitjada, i que els al·lots estiguin exposats a formes d'assetjament de gènere, en forma de comentaris homòfobs (Chiodo, Wolfe, Crooks, Hughes, i Jaffe, 2009; Schnoll, Connolly, Josephson, Pepler, i Simkins-Strong, 2014; Liu, Taylor i Mumford, 2020).

La identitat sexual també és un predictor del risc de victimització. De fet, les persones del col·lectiu LGTBI són víctimes d'assetjament sexual amb més freqüència que les persones heterosexuales (Katz-Wise i Hyde, 2012; Mitchell, Ybarra, i Korchmaros, 2014). Aquest patró és consistent i reforça la conclusió que els i les adolescents que mostren major desviació de les normes de gènere també són víctimes en major mesura de

forms de violència i no sols d'assetjament sexual (Toomey, Card, i Casper, 2014; Toomey, Ryan, Diaz, Card, i Russell, 2013).

Els efectes experimentats per les víctimes d'assetjament sexual es veuen fortament condicionats pel gènere de la víctima. Poden esser físics, psicològics, educatius i socials. El primer que s'ha de reconèixer és que, independentment de la prevalença o la forma d'assetjament experimentada, les al·lotes experimenten totes les formes d'assetjament sexual com una amenaça més gran que els al·lots i n'experimenten conseqüències més devastadores (Fineran, S., i Bennett, L. 1999, p. 636; Dahinten, V. S., 2003).

Les conseqüències socials varien en funció del gènere. Per exemple, Castro, et al. (2018) analitzen el cas del sexting a Espanya i troben que les conseqüències derivades del sexting són pitjors per a les al·lotes que per als al·lots. Els comportaments sexuals que són acceptables i valorats per als al·lots són motiu de crítiques per a elles:

A una chavala enseguida te tachan de puta y nos afecta mucho (SR1, chica7, 2: 1606); Son peores para nosotras porque una chica se lía con tres o cuatro y es una puta. En cambio un chico se lía con cuatro chicas y es un crack...el chico siempre es el más guay (SR5, chica4, 2: 1669-1671); La gente que ve la foto de la chica va a pensar qué guarra y la que ve la foto de un chico pues no va a decir nada (SR8, chica2, 2: 1707); Tú subes una foto en tetas y te llaman guarra (U3, chica4, 2: 1216). (Castro, et al., 2018, p. 174)

Les víctimes d'assetjament sexual experimenten moltes dificultats educatives: disminueix el seu rendiment escolar; augmenta l'absentisme escolar, de forma esporàdica, intermitent o crònica; distanciament social (AAUW, 2011; Bendixen et al., 2018; Bucchianeri et al., 2014; Gruber i Fineran, 2007, 2008, 2016; Polce-Lynch, Myers, Kliwer, i Kilmartin, 2001; Fineran i Bennett, 1999; Stein, 1993). A més, les víctimes participen menys a classe o es canvien de lloc dins l'aula a fi d'evitar l'agressor (Duffy et al., 2004; Larkin, 1994).

En general els efectes psicològics de l'assetjament sexual a l'adolescència suposen un augment del risc de depressió, símptomes depressius, abús de substàncies, ansietat, trastorns alimentaris i baixa autoestima (Bendixen, Daveronis, i Kennair, 2018; Bucchianeri, Eisenberg, Wall, Piran i Neumark-Sztainer, 2014; Gruber & Fineran, 2008; Kaltiala-Heino, Fröjd, i Marttunen, 2016; Petersen i Hyde, 2013; Reed, Salazar, et al., 2019). Lichty i Campbell (2012) conclouen que els i les estudiants que han experimentat directament assetjament sexual o que en són testimonis presenten majors nivells de malestar psicològic que aquells o aquelles que no. Específicament, les víctimes solen: (a) sentir-se abstretes o avergonyides (b) sentir-se asustades, (c) sentir-se menys segures de si mateixes, (d) confoses sobre la seva identitat, (e) dubitatives sobre les seves relacions personals, (f) sentir-se poc populars, (g) sentir-se fracassades o (h) sentir-se soles (Gruber i Fineran, 2008).

Dahlqvist, Landstedt, Young, i Gådin (2016) assenyalen importants diferències de gènere:

- els símptomes depressius sols tenen efectes a llarg termini sobre les al·lotes, mentre que no s'ha trobat el mateix fenomen en els al·lots;
- algunes al·lotes presenten símptomes depressius com a conseqüència d'esser víctimes d'assetjament sexual i al mateix temps haver estat victimitzades degut a la seva vulnerabilitat;
- l'assetjament sexual de caràcter homofòbic es dirigeix a al·lots principalment perquè es mostren vulnerables, es a dir, perquè presenten símptomes depressius i, per tant, perquè no mostren una masculinitat hegemònica.

Finalment, cal recordar que l'assetjament sexual reforça estereotips i diferències culturalment sancionades que estratifiquen la societat per raó de gènere (masculí – femení, heterosexual – homosexual). En paraules de Franke (1997, p. 696): “sexual

harassment is the technology of sexism. It creates a social context that feminizes women, masculinizes men, and enforces gender norms to keep nonconformists in line”.

2.1.2. La concepció legal

A la Unió europea, la definició *a priori*, es a dir, la construcció jurídica de l'assetjament sexual té l'origen en la Directiva del Parlament Europeu i del Consell 2002/73/CE. Als articles 2 i 3, la directiva europea defineix:

Acoso: la situación en que se produce un comportamiento no deseado relacionado con el sexo de una persona con el propósito o el efecto de atentar contra la dignidad de la persona y de crear un entorno intimidatorio, hostil, degradante, humillante u ofensivo,

Acoso sexual: la situación en que se produce cualquier comportamiento verbal, no verbal o físico no deseado de índole sexual con el propósito o el efecto de atentar contra la dignidad de una persona, en particular cuando se crea un entorno intimidatorio, hostil, degradante, humillante u ofensivo.

3. El acoso y el acoso sexual en el sentido de la presente Directiva se considerarán discriminación por razón de sexo y, por lo tanto, se prohibirán.

La definició de la Unió Europea⁴ divideix jurídicament el fenomen de l'assetjament sexual en dos termes: l'*assetjament*, una discriminació per raó de sexe, i l'*assetjament sexual*, una discriminació d'índole sexual. Malgrat que aquest tractament bipartit del

⁴ La directiva 2002/73/CE fou la primera norma comunitària vinculant en matèria d'assetjament sexual. Per a una discussió exhaustiva sobre el debat jurídic d'aquesta norma és recomanable acudir a l'estudi de Kathrin S. Zippel (2006, p. 82 – 122).

fenomen vincula clarament, dins el context de la directiva, l'assetjament sexual amb les desigualtats de gènere, no fa ús del terme "gènere" a cap de les dues definicions.

La definició d'assetjament sexual vigent a l'ordenament jurídic espanyol és la continguda a l'article 7.1 de la Llei Orgànica 3/2007 per a la igualtat efectiva de dones i homes. Aquesta transposa a l'ordenament jurídic espanyol la definició de la Directiva 2006/54/CE, que a l'hora refon la directiva europea 2002/73/CE, i coincideix, en part, amb la definició de l'article 40 del Conveni d'Istanbul amb la diferència significativa de no exigir que el comportament sigui no desitjat.

*Sense perjudici del que estableix el Codi penal⁵, als efectes d'aquesta Llei constitueix **assetjament sexual** qualsevol comportament, verbal o físic, de naturalesa sexual que tingui el propòsit o produeixi l'efecte d'atemptar contra la dignitat d'una persona, en particular quan es crea un entorn intimidatori, degradant o ofensiu.*

El concepte jurídic d'assetjament sexual a Espanya consta de tres parts: un substantiu, (1) *qualsevol comportament, verbal o físic*; i dos atributs, (2) *de naturalesa sexual* i (3) *que tingui el propòsit o produeixi l'efecte d'atemptar contra la dignitat d'una persona*.

⁵ No he considerat el concepte penal d'assetjament sexual en el marc teòric perquè, tal i com apareix redactat a l'article 184 del Codi Penal, resulta *de facto* inviable que un menor realitzi aquest tipus penal. En un comunicat personal José Fernando Lousada Arochena senyala: "*En el acoso sexual siempre subyace una situación de poder de género. Para que sea delito se exige que haya una posición de poder en una relación laboral, docente o de prestación de servicios. Y no es muy usual que un menor tenga sobre otra persona ese doble poder de género y laboral, docente o de prestación de servicios. Pero tampoco es imposible.*"

2.1.2.1. *Qualsevol comportament, verbal o físic*

El primer element, la clàusula genèrica “qualsevol comportament, verbal o físic”, degut a la seva amplitud, conté tant comportaments verbals (requerir favor sexuals, abús del llenguatge amb comentaris ofensius sobre l’aparença, bromes de mal gust, observacions desagradables o suggerents, etc.), com comportaments físics o no verbals (contacte físic de caràcter sexual, gestos ofensius, observació camuflada de persones als banys, missatges, etc.). Així, totes les conductes recollides pels tres models empírics assenyalats a la secció anterior estan continguts dins la definició jurídica d’assetjament sexual.

D’aquesta manera, les definicions d’assetjament sexual que introdueixin atributs sobre la quantitat o qualitat de les conductes constitutives d’assetjament sexual, estan realitzant restriccions injustificades de la definició. Per exemple, a les Illes Balears, el *Protocol per a la prevenció i l’actuació en els supòsits d’assetjament sexual i d’assetjament per raó de sexe o d’orientació sexual*⁶ de l’Administració pública, al seu article 3, descriu l’assetjament sexual com “*un seguit de comportaments verbals, no verbals i/o físics d’índole sexual, no volguts per la persona receptora, o bé un sol incident que pel seu caràcter summament ofensiu o delictiu pot constituir per si sol un cas d’assetjament sexual. No cal que hi hagi necessàriament una superioritat jeràrquica*”. Aquesta definició introdueix la distinció entre un seguit de conductes i un sol incident. I descriu característiques ulteriors (“*no volguts per la persona receptora*” i el “*caràcter summament ofensiu o delictiu*”) a la definició d’assetjament sexual que no es troben a la llei i que, per tant, resulten innecessàries. Si bé les formes delictives o summament ofensives contra la víctima són una forma d’assetjament sexual, no són una condició per a l’existència de l’assetjament sexual. L’assetjament sexual existeix també en formes de

⁶ Veure <https://intranet.caib.es/sites/igualtat/f/213579>

menor ofensivitat i en formes no delictives. El fet que la conducta d'assetjament tenguí un caràcter delictiu constitueix un il·lícit afegit però no una condició necessària per a l'existència de l'assetjament.

2.1.2.2. De caràcter sexual o sexista

El segon element, el caràcter sexual que apareix a la definició legal d'assetjament sexual tant a la Directiva 2006/54/CE, al Conveni d'Istanbul, com a la Llei 3/2007 ens fa pensar immediatament en formes de violència sexual i separa taxativament l'assetjament sexual de la forma d'assetjament basat en el sexe que reconeix la directiva europea 2002/73/CE, que no requereix un component sexual clar. Ara bé, com he indicat, la legislació espanyola també distingeix entre assetjament sexual, que és de naturalesa sexual, i *assetjament per raó de sexe* o assetjament sexista.

A l'article 7.2 de la citada Llei Orgànica 3/2007 es defineix assetjament per raó de sexe com:

*Constitueix **assetjament per raó de sexe** qualsevol comportament realitzat en funció del sexe d'una persona, amb el propòsit o l'efecte d'atemptar contra la seva dignitat i de crear un entorn intimidatori, degradant o ofensiu.*

La diferència entre el factor sexista i el factor sexual de l'assetjament sexual desapareix si prenem l'assetjament sexual des d'una perspectiva de gènere. La teoria que pren aquest document desafía l'estret focus sexual de la definició europea i de l'espanyola o, si es vol, es prenen elements tant del concepte jurídic d'assetjament sexual com del concepte d'assetjament per raó de sexe. Aquest enfocament prové de diversos àmbits:

Primer, s'afirma en la legislació. La legislació reconeix textualment, en l'article 7.3 de la Llei Orgànica 3/2007, que la conducta és discriminatòria no sols quan és explícitament sexual en contingut o en motivació, sinó també quan la conducta ocorre degut al sexe de la víctima. Així, la llei reconeix que l'assetjament consisteix en diverses

conductes sexistes, discriminatòries i hostils, basades en el sexe o en estereotips de gènere, que van més enllà de les propostes sexuals. Un enfocament limitat sols a les violències sexuals obvia aquelles formes d'assetjament no sexuals però sexistes i pot ignorar la responsabilitat legal de les institucions educatives de fer front a totes les formes d'assetjament sexual. Sense una educació insistent en aquest punt, moltes víctimes no reconeixeran aquestes conductes com a formes d'assetjament sexual o com a conductes prohibides per la llei.

Segon, degut a la funcionalitat de l'assetjament sexual. L'assetjament sexual es vincula a altres formes de discriminació per raó de gènere i a desigualtats perquè les agressions es produeixen contra les dones i persones que no segueixen un mandat de gènere normatiu que es consideren com inferiors, a fi de preservar la situació de dominació i una concepció de la masculinitat. D'aquesta manera, les conductes de naturalesa sexual són, sovint, una eina de l'assetjament sexual, però la sexualitat no és inherentment degradant o discriminatòria.

De fet, les agressions no sexuals per raó de gènere són més prevalents que les de naturalesa sexual (AAUW, 2011). Com s'ha exposat al tractament empíric de l'assetjament sexual, aquest fenomen pren una gran varietat de formes no sexuals, incloent conductes hostils, agressions físiques, tractes degradants, ridiculitzacions, ostracisme social, marginalització o sabotatge acadèmic. Aquests tipus d'agressions no van dirigides sols a dones heterosexuales sinó a tota aquella persona que no actui en consonància amb les prescripcions de gènere. Pateixen assetjament sexual les lesbianes, bisexuals, transgènere i persones no binàries, així com els homes heterosexuales i homosexuals que no viuen conforme a les imatges prescrites sobre com "els homes reals" s'han de comportar o vestir.

Tercer, les agressions sexuals no ocorren dins un buit. Les conductes sexuals són sempre una conseqüència i no simplement desitjos sexuals individuals. Així que sempre que una agressió sexual ocorre ha estat inevitablement facilitada i generada per aquestes

forces contextuais més amplies. Hem d'abordar aquestes forces si pretenem posar fi al *continuum* de conductes constitutives d'assetjament sexual. Per això, l'enfocament exclusivament sexual representa un retorçes i no un progrés. Reconèixer altres formes d'assetjament sexual no implica restar importància a les violències sexuals. És crucial identificar, prevenir i actuar davant les violències sexuals ja que les agressions sexuals es mantenen, encara, amagades. Ara bé, adreçar les agressions sexuals sense adreçar els patrons de sexisme i les dinàmiques institucionals discriminatòries presenta conseqüències serioses que posen en risc la comprensió del fenomen.

En poques paraules, l'assetjament sexual inclou no sols actes de naturalesa sexual sinó també un *continuum* ampli d'altres conductes degradants sexistes dirigides a les al·lotes o a altres que inflingeixen les normes de gènere establertes. Aquesta formulació no implica que, a efectes legals, es pugui prescindir del caràcter sexual de l'assetjament sexual sinó que, en relació a una intervenció dins l'àmbit escolar, ambdós conceptes legals s'han d'entendre orgànicament com aspectes d'un mateix fenomen.

2.1.2.3. La dignitat i la igualtat

L'assetjament sexual i l'assetjament per raó de sexe són *conductes pluriofensives*, és a dir, violen al mateix temps diversos drets fonamentals. Explícitament, en les seves definicions, violen el *dret a la dignitat* (Constitució Espanyola, Art. 10.1). Així, el tercer element de la definició legal d'assetjament sexual i d'assetjament per raó de sexe estableix la següent condició de la conducta: “*que tengui el propòsit o l'efecte d'atemptar contra la dignitat d'una persona*”.

Aquesta clàusula s'ha d'entendre com que l'agresor realitza un comportament objectivament ofensiu. D'aquesta forma, la definició continguda als articles 7.1 i 7.2 de la Llei Orgànica 3/2007 estableix un *estàndard objectiu* en contraposició a l'estàndard subjectiu que ofereixen altres ordenaments jurídics. Per exemple, la definició del *Title IX* de la *Education Amendments Act* dels Estats Units determina que l'element necessari de la conducta és la no desitjabilitat (*unwelcome conduct*). José Fernando Lousada

Arochena, magistrat especialista del social, estableix dues consideracions per a entendre el tercer element de la definició (Lousada Arochena, 2018, p. 87 – 89).

La primera consideració: la inclusió en la definició de la distinció entre el propòsit o l'efecte permet excloure el debat sobre la intenció de l'agressor. Així, dins el conjunt de conductes amparades com assetjament sexual o assetjament per raó de sexe, també es reconeixen aquelles conductes realitzades amb una intenció suposadament legítima, per exemple, una actitud assumida com a paternalista, afalagadora o romàntica.

Aquest fet cobra especial rellevància dins l'àmbit escolar. És necessari avaluar els estàndards d'ofensivitat de les conductes d'assetjament sexual dins el context del dret a l'educació. Les conductes d'assetjament sexual haurien d'esser considerades ofensives perquè interfereixen en el dret a un entorn educatiu respectuós i lliure de violència, de les víctimes, i també en el dels seus companys i companyes,. Així, la intencionalitat no resulta rellevant en aquest context i podria, de fet, disminuir la serietat de molts tipus de situacions.

Per tant, s'hauria de tenir en compte la diferència entre una conducta contrària a la dignitat d'una persona i una conducta acceptada moralment. Moltes conductes contràries a la dignitat de la persona estan normalitzades i són freqüents en els centres educatius. Si el reconeixement i la identificació d'aquestes experiències com assetjament sexual depén primàriament de la violació de les normes acceptades d'interacció de gènere, resultarà difícil per a l'alumnat poder fer aquesta distinció (Giuffre i Williams, 1994).

La segona consideració: existeix un atemptat contra la dignitat d'una persona en dos casos. Quan l'agressor hauria de saber que la seva conducta és ofensiva perquè vulnera els valors constitucionals o els drets humans, i quan l'agressor sap que són ofensius perquè la víctima ho ha manifestat expressament o de forma inequívoca. En aquest darrer cas, una mirada no és ofensiva en el primer sentit, però si el seu receptor o la seva receptora es manifesta incòmode, la seva reiteració resultaria assetjament sexual. En tot cas, el requisit "decidir que una determinada conducta és sexualment indesitjada

correspon sempre a la persona receptora”, que estableix el *Protocol per a la prevenció i l’actuació en els supòsits d’assetjament sexual i d’assetjament per raó de sexe o d’orientació sexual* de l’Administració pública de les Illes Balears al seu article 3, no és necessari. En paraules de Pérez del Río:

“constituiría acoso toda actuación de cuya ofensividad es consciente el acosador que sabe, porque la víctima lo ha podido manifestar expresa o implícitamente, que le resulta ofensiva y a pesar de ello ha insistido en su actuación (lo que de otro lado constituye una muestra de la existencia de intencionalidad acosadora) y además, toda actuación respecto de la que el acosador debiera saber que resulta ofensiva dada su gravedad y las circunstancias concurrentes, aunque la víctima no manifestase nada por que no pudiese hacerlo o cuando esta manifestación no fuese suficientemente contundente y probada” (Pérez del Río, 2007, p. 191).

Cal insistir que, en el context d’aquesta definició, el mal que causa l’assetjament sexual és que coacciona, amenaça, intimida, insulta, humilia o degrada les víctimes (Bernstein, 1997). És a dir: l’enfocament de la dignitat situa el mal del fenomen de l’assetjament sexual en l’ofensivitat o l’abús que suposa la conducta que realitza l’agressor, en lloc de la intenció o l’efecte sexista o heterosexista de la seva conducta.

Per una banda, aquest enfocament permet ampliar el reconeixement a formes no sexuals d’assetjament. Així, una persona pot veure la seva dignitat afectada no sols perquè la conducta tingui un component sexual sino perquè s’ha realitzat en funció de la seva sexualitat. Però, per l’altre, l’enfocament de la dignitat individualitza la conducta i enfosqueix el caràcter sistemàtic de la conducta. És a dir: l’assetjament sexual és un mitjà per a mantenir l’estatus i la identitat masculina i no és l’expressió de la sexualitat o d’un desig sexual. L’assetjament sexual és conseqüència de i en constitueix una actitud sexista i una forma de reproduir un ordre desigual de gènere (Leach, Dunne i Salvi, 2014). La discriminació és un problema de naturalesa grupal i no individual. Existeix discriminació de sexe contra les dones perquè el grup social dels homes ocupa una situació de privilegi i de domini en l’àmbit econòmic, social i polític (Llei Orgànica 3/2007, Exposició de

Motius, Punt II).

L'assetjament sexual i l'assetjament per raó de sexe són *actes discriminatoris*, és a dir, són vulneracions del *dret a no sofrir discriminacions* (Constitució Espanyola, Art. 14) i del *dret a la igualtat de tracte* (Llei Orgànica 3/2007, Art. 3): *el principi d'igualtat de tracte entre dones i homes suposa l'absència de qualsevol discriminació, directa o indirecta, per raó de sexe, i, especialment, les derivades de la maternitat, l'assumpció d'obligacions familiars i l'estat civil.*

Tant la directiva europea 2006/54/CE en la consideració inicial 6 com en el seu article 2.2 consideren l'assetjament sexual i l'assetjament per raó de sexe com a discriminatoris i contraris al principi d'igualtat de tracte entre homes i dones. I així ho transposa la Llei Orgànica 3/2007 en el seu article 7.3: *es consideren sempre discriminatoris l'assetjament sexual i l'assetjament per raó de sexe.* Així també ho reconeix l'article 46.2 de la Llei Autònoma 11/2016 *“es consideren discriminatoris l'assetjament sexual i l'assetjament per raó de sexe”.*

Aquesta concepció de l'assetjament sexual i de l'assetjament per raó de sexe com a formes de discriminació no tracten d'anular la referència a la protecció de la dignitat, més bé el que permet i obliga a l'aplicació de procediments de tutela molt més elaborats i adequats que en cas de considerar sols la vulneració del dret a la dignitat, com en el cas del mobbing. La mera referència a la dignitat individualitza la conducta i entén l'assetjament sexual i l'assetjament per raó de sexe com un conflicte personal, sense reconèixer les jerarquies socials que afecten l'entorn laboral i ignora la funció que té la sexualitat en la discriminació de gènere. Així doncs s'ha d'entendre l'assetjament sexual i l'assetjament per raó de sexe com una forma de violència i subordinació de grup, com una forma de violència i discriminació cap a les dones i persones que no segueixen un mandat de gènere normatiu.

2.2. Assetjament sexual i *bullying*

“Talking about bullying is not an inoculation against sexual harassment/violence and, likewise, talking about bullying without talking about homophobia will not prevent homophobic conduct which may be the pathway to sexual harassment/violence conduct” (Stein i Mennemeier, 2011, p. 5).

Un malentès comprensible a l'hora d'entendre l'assetjament sexual sorgeix del mateix terme. Aquest ens suggereix que l'assetjament sexual és un tipus d'assetjament que es manifesta de forma sexual. Aquesta percepció situa l'assetjament sexual com una forma d'assetjament, juntament amb l'assetjament laboral o l'assetjament escolar que són de naturalesa laboral i escolar respectivament. Per ara he explicat com l'assetjament sexual no sols contempla conductes de naturalesa sexual. Aquí, exposaré com qualsevol intervenció sobre l'assetjament sexual que el consideri una categoria d'assetjament, en particular d'assetjament escolar o *bullying*, està destinada al fracàs.

El *bullying* i l'assetjament sexual constitueixen dues conductes distintes i s'aproximen des de dos paradigmes diferents. Certament, una part de la literatura científica i tècnica ha inclòs expressions d'assetjament sexual com a formes de *bullying*. Així ho fan les intervencions actuals per a la prevenció i detecció d'assetjament escolar a les Illes. I també investigacions com Shute, Owens i Slee (2008), que denominen algunes experiències d'assetjament sexual, “sexual bullying”. Tot i que Shute, Owens i Slee (2008) reconeixen que el *bullying* sexual és un reflexe de l'estructura de poder de gènere dins la societat, justificaré per què no reconèixer l'assetjament sexual com a fenomen autònom i anomenar-lo com una forma més de *bullying* pot esser problemàtic.

La literatura acadèmica ha discutit les diferències entre *bullying* i assetjament sexual tant des de la psicologia (Gruber i Fineran, 2008; Gruber i Fineran, 2016; Rose, Monda-Amaya, i Espelage, 2011; Stein i Mennemeier, 2011).., com des de l'àmbit de les polítiques públiques (Stein, 2003; Stein i Mennemeier, 2011). De fet, un gran nombre de publicacions s'han mostrat preocupades per l'efecte dessensibilitzador en respecte al gènere dels paradigmes del *bullying*, l'anomenat *degendering effect* (Stein, 2003).

El *degendering effect* s'evidencia principalment en el marc teòric del *bullying*. Aquest assumeix majoritàriament el paradigma de Dan Olweus (Olweus, 2010; Smith 2004; Solberg, Olweus, i Endresen 2007). Un paradigma que es focalitza en les característiques personals o psicològiques dels agressors (per exemple, problemes de socialització) o en les característiques situacionals que condueixen a les agressions. És a dir: centra l'atenció en les variables del microsistema, a saber, companys i companyes, entorn familiar i l'escola, i no té en compte les variables del macrosistema, en especial el gènere (Carrera-Fernández, Cid-Fernández, Almeida, González-Fernández i Lameiras-Fernández, 2019; Carrera-Fernández, DePalma, i Lameiras, 2011).

Compararé les diferències entre assetjament sexual i *bullying* a partir de la definició de *bullying* que informa les polítiques de convivència de les Illes Balears. La definició de *bullying* ens la dóna el Decret 121/2010 de les Illes Balears en el seu article 57.d): “*L’assetjament escolar, entès com un comportament prolongat d’insult verbal, rebuig social, intimidació psicològica i agressivitat física d’uns alumnes cap a uns altres (un o uns quants) que es converteixen, d’aquesta manera, en víctimes dels seus companys*”.

En termes més clars i exactes, el concepte de *bullying*, tal i com s’entén a dia d’avui en les polítiques educatives de tot l’estat espanyol, es distingeix d’altres formes de violència o conflictes per la seva sistematicitat o duració en el temps, per la seva intencionalitat i perquè implica un desequilibri de poder entre l’agressor i la víctima. El *Protocol de Prevenció, Detecció i Intervenció de l’assetjament escolar de les Illes Balears* especifica quatre criteris, basats en el paradigma d’Olweus, que s’han de donar, per considerar que es tracta d’un cas d’assetjament escolar:

- 1) *Conductes d’agressió física, verbal o relacional cap a un o diversos alumnes.*
- 2) *Manteniment en el temps.*
- 3) *Desequilibri de poder: l’alumne o alumna es troba en situació d’evident inferioritat respecte d’un grup d’alumnes.*

4) *Intenció d'humiliar o d'agredir l'alumne o alumna que se sent victimitzat.*

El primer criteri, “*conductes d'agressió física, verbal o relacional cap a un o diversos alumnes*”, està inspirat en les tres tipologies de Collell i Escudé (2007), i apareix operacionalitzat en 10 formes en el *Protocol de Prevenció, Detecció i Intervenció de l'assetjament escolar de les Illes Balears*:

1. Violència psicològica (ridiculització, burles, menyspreus, malnoms, riure quan s'equivoca, riure de l'aparença física, etc.).
2. Xantatges, coaccions o amenaces (l'obliguen a fer coses contra la seva voluntat, coses perilloses o que estan malament o prohibides, a donar-los doblers o les seves coses, etc.).
3. Aïllament social (l'ignoren, li fan el buit, es fiquen amb ell o ella per fer-lo plorar i presentar-lo com algú feble davant el grup, trenquen la xarxa social de suport de l'al·lot o l'al·lota, no el deixen parlar, no el deixen participar en el grup, etc.).
4. Manipulació social. Difonen rumors/mentides sobre ell o ella per tal de distorsionar-ne la imatge i presentar una imatge negativa que indueixi al rebuig dels altres.
5. Agressions físiques (cops de puny, puntades, bescollades, cops amb objectes, etc.).
6. Agressions verbals (insults/cap a la família).
7. Rep amenaces d'agressió física (por de patir lesions físiques).
8. Ciberassetjament. Missatges amenaçadors/xantatges/coacció/intimidació o ús d'imatges no consentides que atempten contra la integritat a través de xarxes socials i tecnologies: internet (Facebook, Twitter, Instagram, Ask.fm, Tuenti, etc.) o mòbil.
9. Assetjament sexual (amenaces de patir una agressió sexual o sotmetre/obligar un altre a mantenir conductes de contingut sexual en contra de la seva voluntat).
10. Danys materials o robatori de les seves pertinences personals.

Sobre aquestes conductes es poden fer dues reflexions. Per una banda, l'assetjament sexual apareix com una forma més de *bullying* però la descripció que se'n fa no és completa. Restringeix el fenomen a dues formes delictives d'assetjament sexual: (1)

amenaces de patir una agressió sexual i (2) sotmetre/obligar un altre a mantenir conductes de contingut sexual en contra de la seva voluntat. Per altre banda, tot i que les formes del *bullying* i de l'assetjament sexual pareixen semblants, les experiències i contingut de les agressions són fonamentalment distints i produeixen resultats desiguals. La raó és que la descripció generalista de les conductes de *bullying* no determina un contingut de gènere en l'agressió, mentre que les conductes d'assetjament sexual sí. L'assetjament sexual és una forma específica de violència de gènere i les conductes a les quals es refereix tenen un component clar de gènere. Les conductes a les que s'ha de referir aquesta són les descrites per, per exemple, Larkin (1994) o Timmerman (2002).

Des de l'inici de l'estudi del *bullying* als anys 70 ja se sabia que hi havia un patró de gènere en la victimització i la perpetració de l'assetjament escolar. Per exemple, es sabia que els al·lots tendeixen a esser les principals víctimes i agressors de *bullying* (Smith, 2004). En el context de les Illes Balears, l'*Estudi sobre la convivència escolar en l'Educació Secundària Obligatòria (2017-2018)* conclou que el 3,3 % dels al·lots, davant un 1,9 % de les al·lotes, són els qui comenten que pateixen "sovint" o "moltes vegades" assetjament i que també són els al·lots els que més manifesten haver molestat "sovint" (un 3,3 % davant un 1,9 % de les al·lotes).

Malgrat aquesta informació, no considerar el gènere, tant en les causes com en les formes diferencials en què es dona el *bullying*, no és circumstancial de l'enfocament que se'n dona a les Illes sinó que n'és endèmic, la qual cosa constitueix un problema per a la seva prevenció.

El segon criteri, "*el manteniment en el temps*", apareix especificat en el *Protocol* amb la següent aclaració: "*en general, més de dos mesos o, excepcionalment, més d'un mes*" (Protocol, p. 7). Ara bé, les conductes d'assetjament sexual no s'han de donar de forma reiterada per esser considerades com a tal. És evident que el xantatge sexual o els tocaments de caràcter sexual resulten en formes d'assetjament sexual tot i que siguin actes puntuals.

Cal recalcar que la definició jurídica d'assetjament sexual i d'assetjament per raó de sexe contempla “*qualsevol comportament, verbal o físic, de naturalesa sexual o en funció del sexe*”. El determinant indefinit “qualsevol” inclou qualsevol comportament de naturalesa sexual o en funció del sexe. Així, per una part, l'assetjament sexual no requereix del caràcter reiteratiu que sí determina les formes d'assetjament escolar, i també d'altres formes d'assetjament, com el concepte penal d'assetjament (Article 172 ter del Codi penal) o l'assetjament moral o *mobbing*.⁷

L'assetjament sexual tampoc es vincula a la intensitat, perquè oscil·la des de bromes, comentaris, grafitis, estirades de sostenidors, baixades de calçons, insults sexuals, pressions per a obtenir sexe, sexting, grapeig, abusos sexuals, xantatges sexuals i agressions sexuals. Ni a la sistematicitat, es realitza per un o uns quants subjectes contra un sol o varis; ni a la recurrència (la freqüència en que es dona), ni a la prolongació en el temps (al menys una quantitat d'ocurrències). Ans al contrari, tant els articles 7.1 i 7.2 de la Llei 3/2007, com els articles 2.1.c i 2.1.d de la Directiva 2006/54/CE, com l'article 40 del Conveni d'Istanbul admeten que els conceptes jurídics d'assetjament sexual i d'assetjament per raó de sexe descriuen un conjunt molt ampli de comportaments que es poden manifestar una sola vegada o de forma repetitiva.

El tercer criteri parla de l'existència d'un desequilibri de poder, “*l'alumne o alumna es troba en situació d'evident inferioritat respecte d'un grup d'alumnes*”. L'assetjament sexual també és fruit d'un desequilibri de poder. Però de quin poder es parla en el

⁷ Les crítiques de Pérez del Río contra la concepció que situa l'assetjament sexual com un tipus d'assetjament més dins l'àmbit laboral resulten rellevants també pel cas del *bullying*: “*la violencia de género en el ámbito laboral no es un tipo de acoso moral, [el acoso sexual y el acoso por razón de sexo] tienen las mismas causas que el resto de manifestaciones de violencia contra la mujer y presenta rasgos diferenciales de tal importancia que hacen incorrecto un tratamiento conjunto*” (Pérez del Río, 2009, p. 22).

bullying? El poder al·ludit en el Protocol no apareix caracteritzat. Es basa en la diferència relativa de popularitat entre agressor i víctima? En la relativa forma física de les parts implicades? En la relativa diferència d'edat? En les diferències econòmiques de les famílies? Racial? No sols la font de la diferència de poder no apareix explicitada, sino que la gran majoria d'eines educatives en relació al *bullying* no ofereixen característiques o ítems a tenir en compte i es parla generalment de desequilibri de poder relacional on la víctima es troba en situació d'evident inferioritat respecte d'un grup d'alumnes.

És cert que el denominador comú del *bullying* i de l'assetjament sexual és el poder. Però, l'assetjament sexual revela el poder dels al·lots i al·lotes per a imposar les normes de gènere i també el poder que tenen els homes per a controlar la sexualitat de les dones. L'assetjament sexual és molt més que un desequilibri relacional, l'assetjament sexual és una forma de discriminació de gènere, basat en la desigualtat de poder estructural de gènere. L'assetjament sexual no es pot entendre com un problema que afecta a una al·lota individual o a un al·lot individual, sino que s'entén com un problema social i polític directament connectat amb les desigualtats de poder entre dones i homes. L'assetjament sexual ocorre en un context social que margina les dones i privilegia els homes, especialment aquells que exhibeixen una masculinitat hegemònica.

El quart criteri assenyala que la intenció del *bullying* és “*humiliar o agredir l'alumne o alumna que se sent victimitzat*”. A les Illes, aquest criteri subjectiu apareix complementat en el Protocol. Aquest estableix que s'ha de valorar si l'assetjament es dona per raons de discriminació. Segons el Protocol les raons que matisen l'intenció del *bullying* poden ésser: *assetjament escolar amb xenofòbia, assetjament escolar cap a alumnes amb necessitats educatives, assetjament escolar amb contingut sexual, assetjament escolar amb violència masclista, i assetjament escolar amb homofòbia o transfòbia (LGTBI)*.

Tot i proporcionar aquest llistat d'intencionalitats diferenciades, on s'inclou el masclisme o l'homofòbia, el Protocol no contempla cap consideració seriosa d'aquestes

diferents formes de violència. En particular, no assenyala les diferències de poder basades en el gènere com a factor per a les agressions, ni intenta apreciar o desenvolupar els efectes de les agressions amb un component de gènere, i, tot i recomanar a l'Annex 13 que “*es mostrin models de masculinitat i feminitat igualitaris*”, no s'informa sobre com les agressions es connecten amb la masculinitat hegemònica.

De fet, no es fa cap distinció entre *bullying* i violència de gènere, sinó que s'interpreten totes les expressions de discriminació esmentades com a formes de *bullying*, indicant que, en casos de violència de gènere, “*s'han de seguir les mateixes passes que en el protocol d'assetjament escolar*”. Crec, en tot cas, que hi ha un nus més profund en aquest problema, i és que el Protocol fa funcionalment inservible el concepte de violències masclistes, però també el de *bullying*. L'enfocament de les Illes és igualment perjudicial o pitjor que eliminar la consideració a diferents formes de discriminació perquè se'ns presenta amb l'aparença de prendre el gènere seriosament, però en cap moment realitza un examen rigorós sobre com les conductes basades en el gènere causen i modelen les agressions. Aquesta metodologia destrueix les causes que provoquen tant el *bullying* com l'assetjament sexual.

Més sorprenent resulta que no es faci cap referència en el desenvolupament del Protocol a les lleis que regulen l'assetjament sexual o altres formes de violència masclista, amb l'excepció de l'Annex 13 que cita la Llei balear 11/2016 i assenyala la importància de la coeducació per a prevenir les violències masclistes. Tot i així, en aquest cas, les violències masclistes es redueixen *de facto* a la violència dins la parella i l'única informació que rep l'equip docent és sobre el cicle de la violència a la parella de Leonore Walker, que no contribueix a la prevenció d'altres formes de violència de gènere, en particular de l'assetjament sexual.

Pel que fa a la intenció, existeixen al menys dos factors que fan de l'assetjament sexual una forma diferent de violència. Primer, l'assetjament sexual es lliga directament a la masculinitat hegemònica. De fet, per als agressors, la intenció es pot entendre com la

realització de la masculinitat hegemònica (Robinson, 2005: 20). L'assetjament sexual és causat pels estereotips culturals de gènere i la sexualitat que funcionen per a construir i reforçar les relacions de poder desiguals. Segon, els agressors victimitzen a categories específiques de persones, i les víctimes troben dificultats per a respondre efectivament a les agressions degut al poder dels estereotips culturals. La major part dels agressors són els al·lots i les víctimes són al·lotes i al·lots “no masculins”.

En definitiva, el model d'Olweus emprat a les Illes Balears comporta debilitats importants. Especialment, ofereix un únic marc per a explicar i intervenir sobre el *bullying*, no sols respecte a la motivació de l'assetjament i les característiques dels agressors, sino també les conductes en les quals el *bullying* probablement apareixerà. Aquest enfocament homogeneïtza les diferències que experimenten les persones menors d'edat, ja no sols respecte al gènere, sinó també respecte a la classe social, raça o habilitat. La premissa que totes les formes del *bullying* es poden abordar amb intervencions psicològiques o relacionals ignora o minimitza les realitats estructurals i institucionals que afecten l'entorn escolar. Les formes de *bullying* que es poden identificar a diferents contextos educatius poden parèixer semblants, però les diferències resulten essencials no sols per a les víctimes, sinó també per al tipus de pràctiques institucionals que els centres d'educació i les administracions públiques hauran de realitzar.

Tot i que es volgués subsumir l'assetjament sexual dins el *bullying*, els centres educatius no podrien evitar la seva responsabilitat legal que els obliga a prevenir específicament l'assetjament sexual i a crear entorns educatius que no discriminin per raó de sexe. A més, és important saber que moltes formes d'assetjament sexual consisteixen en conductes tipificades al Codi penal, com els tocaments sexuals, besades forçades, que constitueixen abusos sexuals, o les amenaces i violacions.

3. REPTES ACTUALS: ELEMENTS D'UN MODEL INTEGRAL D'ABORDATGE DE L'ASSETJAMENT SEXUAL

Després d'haver recorregut el fenomen de l'assetjament sexual, la seva construcció jurídica i els problemes d'una intervenció basada en el marc homogeneïtzador de l'assetjament escolar, em dispenso a comentar els reptes actuals per a abordar integralment l'assetjament sexual dins el context dels centres de les Illes Balears.

La primera gran dificultat és que la majoria de programes de prevenció de la violència als centres a l'estat espanyol està poc acostumada a identificar l'assetjament sexual com una forma de violència. La modificació de les polítiques educatives mitjançant la implementació d'un pla de coeducació, que introdueixi en el currículum educatiu formació sobre relacions igualitàries destinada a adreçar les normes de gènere nocives, és una forma de prevenció contra l'assetjament sexual però no constitueix un programa integral.

La segona és que existeixen pocs programes efectius⁸ en aquesta matèria. Exemples d'intervencions efectives centrades en l'assetjament sexual són: el *programa Bystanders*⁹ (Magalhães et al., 2018), subvencionat per el Programa de Drets, Igualtat i Ciutadania de la Unió Europea (2014-2020); el programa *Shifting Boundaries*¹⁰ (Stein, Mennemeier, Russ i Taylor, 2018) als Estats Units; i el programa *Contextual Safeguarding*¹¹ (Lloyd,

⁸ Entenc que un programa és efectiu si està desenvolupat per professionals practicants, mitjançant un desenvolupament sistemàtic, planificat amb objectius i resultats mesurables.

⁹ Es pot accedir als seus recursos mitjançant d'aquesta adreça: <http://www.bystanders.eu/about/>

¹⁰ Es pot accedir als seus recursos mitjançant aquesta adreça: <https://www.wcwonline.org/Active-Projects/dating-violence-prevention-programs-in-public-middle-schools>

¹¹ Es pot accedir als seus recursos mitjançant aquesta adreça: <https://contextualsafeguarding.org.uk>

Walker i Firmin, 2020; Firmin, 2019; Firmin, 2020; Walker, 2020), desenvolupat com un marc per a informar les polítiques públiques del Regne Unit contra les violències sexuals en els centres de secundària. Trauré de la seva consideració algunes conseqüències per a desenvolupar un projecte per al protocol de prevenció contra l'assetjament sexual.

Gådin i Stein (2019) presenten una descripció exhaustiva dels processos de naturalització de l'assetjament sexual en els centres d'educació secundària de Suècia. Conclouen que donada l'alta freqüència de l'assetjament sexual en l'educació secundària sueca però també als Estats Units i globalment, els reptes actuals contra l'assetjament sexual radiquen principalment en els processos socials i en el nivell organitzatiu dels centres. I així, distingeixen tres reptes a contemplar a nivell estructural: les *deficiències organitzatives*, el *desplaçament de la responsabilitat* i la *ignorància del gènere*. M'he inspirat en aquests temes per a exposar, en uns termes necessàriament esquemàtics i curts, les mesures a modificar o implementar per a la intervenció sobre l'assetjament sexual als centres de secundària.

L'abordament de l'assetjament sexual i, en general de les violències masclistes, requereix un involucrament de les agències governamentals i els centres a dos àmbits: el treball individual realitzat pel professorat als centres i a l'àmbit organitzatiu, tant dels centres com de l'administració pública.

3.1. Millores organitzatives

El primer repte que s'identifica són les deficiències organitzatives del sistema educatiu. Les deficiències organitzatives es concreten en quatre temes: (1) no es compleix amb la legislació vigent, (2) no s'estableixen límits i conseqüències per als agressors, (3) es trivialitza la violència, i (4) falta vigilància (Gådin i Stein, 2019, pp. 6 – 9).

3.1.1. Complir amb la legislació.

A data d'avui existeixen avaluacions públiques i protocols que poden indicar el grau d'implementació de la legislació vigent per part dels centres d'educació secundària i de la Conselleria d'Educació, Universitat i Recerca. Per una banda, per tal de conèixer l'estat actual de la violència a l'entorn escolar, he consultat els següents documents: l'*Estudi sobre la convivència escolar en l'Educació Secundària Obligatoria* (2017 – 2018), la *Memòria de l'Institut per a la Convivència i l'Èxit escolar* (Curs 2018 – 2019) i el diagnòstic inicial del *Pla de Coeducació de les Illes Balears* (2019 – 2022). D'altra banda, he realitzat una anàlisi dels protocols i recursos posats a disposició pel Departament d'Inspecció Educativa i per l'Institut per a la Convivència i l'èxit escolar contra la violència a l'entorn escolar. La meva conclusió és que és evident que els centres de secundària no estan abordant l'assetjament sexual com requereix la legislació vigent.

La legislació actual, a banda de contenir convenis, lleis i decrets que regulen la prevenció i sanció de les diverses formes de violència de gènere, disposa de normes específiques que estableixen criteris per a dissenyar instruments d'intervenció per a les diferents formes d'assetjament sexual. A l'àmbit escolar de les Illes Balears aquestes són: l'article 62 de la Llei Orgànica 3/2007, l'article 46 de la Llei 11/2016 d'igualtat entre dones i homes de les Illes Balears i el Decret 121/2010 de les Illes Balears.

L'article 62 de la Llei Orgànica 3/2007 estableix expressament l'obligació per a les administracions públiques de negociar amb la representació legal de les treballadores i els treballadors un protocol d'actuació enfront de l'assetjament sexual i l'assetjament per raó de sexe, assenyalant uns punts mínims que aquest document ha de contenir, que són aquests:

- a) *el compromís de l'Administració General de l'Estat i dels organismes públics vinculats o que en depenen de prevenir i no tolerar l'assetjament sexual i l'assetjament per raó de sexe;*

- b) *la instrucció a tot el personal del seu deure de respectar la dignitat de les persones i el seu dret a la intimitat, així com la igualtat de tracte entre dones i homes;*
- c) *el tractament reservat de les denúncies de fets que poguessin ser constitutius d'assetjament sexual o d'assetjament per raó de sexe, sens perjudici del que s'estableix a la normativa de règim disciplinari,*
- d) *la identificació de les persones responsables d'atendre els qui formulin una queixa o denúncia.*

L'article 46 de la Llei 11/2016 d'igualtat entre dones i homes de les Illes Balears estableix:

1. *En el seu àmbit competencial, les administracions públiques de les Illes Balears han d'adoptar les mesures necessàries perquè hi hagi un entorn laboral lliure d'assetjament sexual i d'assetjament per raó de sexe. En aquest sentit, tenen la consideració de conductes que afecten la salut laboral, per la qual cosa el tractament i la prevenció de l'assetjament s'han d'abordar des d'aquesta perspectiva, sens perjudici de les responsabilitats penals, laborals i civils que se'n derivin.
Igualment, i amb aquesta finalitat, s'han d'establir mesures que s'han de negociar amb les i els representants de les treballadores i els treballadors, com ara l'elaboració i la difusió de codis de bones pràctiques i la realització de campanyes informatives o accions de formació.*
2. *En tot cas, es consideren discriminatoris l'assetjament sexual i l'assetjament per raó de sexe, i, per tal d'evitar-los, les administracions públiques han d'arbitrar protocols d'actuació amb les mesures de prevenció i protecció necessàries davant les conseqüències derivades d'aquestes situacions, amb la finalitat de garantir la promptitud i la confidencialitat en la tramitació de les denúncies i l'impuls de les mesures cautelars.*
3. *Els protocols d'actuació han d'incloure les indicacions que s'han de seguir davant situacions d'assetjament sexual i assetjament per raó de sexe.*

4. *Les conselleries competents en matèria d'igualtat i prevenció de riscos laborals, coordinades amb l'Institut Balear de la Dona, han d'impulsar l'elaboració d'aquests protocols i han de fer-ne el seguiment i avaluar-los.*
5. *El Govern de les Illes Balears ha d'adoptar les mesures necessàries per a una protecció eficaç davant l'assetjament sexual i l'assetjament per raó de sexe, tant en l'àmbit de l'Administració pública com en el de les empreses privades.*

Finalment, el Decret 121/2010 de les Illes Balears estableix a l'article 27 que cada centre docent ha de disposar d'un pla de convivència. Un pla de convivència és *“el conjunt d'estratègies i pautes d'actuació adreçades a la comunitat educativa per fomentar la convivència escolar facilitant la prevenció de conductes contràries a aquesta convivència i la resolució de situacions conflictives”* (Decret balear 121/2010, Article 27). L'article 28 del mateix decret assenyala uns punts mínims que un Pla de convivència ha de contenir, que inclouen: el punt 1.c) *“Estudi i valoració del tractament de la igualtat entre ambdós sexes i situacions de violència per qüestió de gènere”* i, el punt 2.e), *“Prevenir la violència per raó de gènere i l'assetjament sexual”*.

En l'àmbit de la Conselleria d'Educació, Universitat i Recerca, la principal carència a és la inexistència d'un protocol que abordi explícitament l'assetjament sexual. S'infereix que la conseqüència d'aquest fet per als centres serà que, tot i que es puguin donar casos de bones pràctiques, les respostes a l'assetjament escolar als centres de les Illes seran inconsistentes, amb nivells variats de competència professional i de confiança a l'hora d'abordar-lo.

Específicament, amb la informació disponible al Departament d'Inspecció Educativa¹², es pot afirmar que les normes preceptives dels documents institucionals que

¹² Els requisits dels documents institucionals es poden trobar a la següent direcció: https://www.caib.es/sites/inspeccioeducativa/ca/documentos_institucionals/

han de comptar els centres de secundària no compleixen amb els components mínims per a donar compliment a les normes esmentades de prevenció de l'assetjament sexual: el centres educatius no han de disposar d'un compromís explícit contra l'assetjament sexual, no han de contemplar informació sobre l'assetjament sexual com una problemàtica als centres; no han d'establir mesures sistemàtiques per a prevenir l'assetjament sexual, i el personal educatiu i l'alumnat no estan obligats a rebre formació per a identificar les conductes d'assetjament sexual.

En l'àmbit dels centres de secundària, de la lectura dels protocols i de les mesures proposades per l'Institut per a la Convivència i l'èxit escolar, infereixo tres tipus de discursos i enfocaments diferents en defensa de la convivència escolar:

1. mesures generalistes contra l'assetjament escolar (*bullying*)¹³,
2. mesures contra l'assetjament escolar amb la inclusió de formes de violència de gènere a la parella o altres discriminacions¹⁴,
3. mesures expansives de protecció específica contra l'assetjament escolar a alumnes transsexuals i transgènere¹⁵.

El primer que s'ha de considerar és que la implementació d'aquestes mesures ha variat considerablement depenent de cada centre educatiu. Per exemple, alguns centres han participat dels incentius econòmics vinculats al *Pacte d'Estat contra la Violència de gènere*, i han efectuat mesures curriculars dirigides a actuar davant d'algunes violències masclistes. Altres mesures han implementat formació puntual al professorat o serveis d'assessorament per a l'alumnat. Per altre banda, altres centres han realitzat sols

¹³ Es poden veure els recursos que s'ofereixen a: <http://www.caib.es/sites/convivexit/ca/assetjament/>

¹⁴ Els recursos es poden veure a: http://www.caib.es/sites/convivexit/ca/igualtat_i_dona/

¹⁵ Els recursos es poden veure a: http://www.caib.es/sites/convivexit/ca/diversitat_sexual_i_de_genere/

modificacions menors, com l'adopció de protocols *anti-bullying*. Però, malgrat totes aquestes intervencions, tal i com s'ha justificat comparant l'assetjament sexual amb el *bullying*, cap d'elles representa un model integral d'abordatge de l'assetjament sexual.

Degut a què cap dels tres tipus de mesures adoptades reconeix íntegrament l'assetjament sexual, es plantejen els següents interrogants referents al compliment de la legislació: en casos d'assetjament sexual, els centres educatius prenen mesures per a intervenir?; el centres educatius disposen i utilitzen un procediment formal d'actuació?; s'identifica una persona com la responsable d'atendre les queixes o denúncies?; i s'identifiquen les sancions per als agressors?

Si bé, dissenyar un protocol d'assetjament sexual és una mesura obligada per l'actual legislació, els avantatges que ofereix la seva aprovació dins un centre educatiu (simplicitat i accessibilitat del procediment de prevenció i intervenció i la possibilitat d'esser elaborat per part de totes les parts del centre), la seva principal debilitat és la seva fragilitat jurídica (Daza Bonachela, Gil Ruiz, Martín Muñoz i Castro Rubio, 2012, pp. 68 – 71).

Ara bé, el nostre ordenament jurídic sí contempla sancions i exigències de responsabilitat per part dels centres. Aquests són els mateixos que es donen a l'assetjament laboral i escolar. Emanen de l'article 1903 del Codi Civil (Responsabilitat per *culpa in vigilando*), i de la legislació educativa en la matèria:

“Las personas o entidades que sean titulares de un Centro docente de enseñanza no superior responderán por los daños y perjuicios que causen sus alumnos menores de edad durante los períodos de tiempo en que los mismos se hallen bajo el control o vigilancia del profesorado del Centro, desarrollando actividades escolares o extraescolares y complementarias” (Article 1903, Codi Civil).

3.1.2. Establir límits i conseqüències per als agressors

Des de la perspectiva de drets humans, un dels principals objectius pel que fa a una intervenció integral contra l'assetjament sexual és la investigació i persecució de totes les formes de violència de gènere.

Dos dels factors que augmenten el risc de naturalitzar l'assetjament sexual als centres educatius són l'alta freqüència de les agressions i la falta de límits i de discussió en front dels agressors. Segons Gådin, Weiner i Ahlgren (2011), l'alta freqüència de les conductes d'assetjament sexual augmenta el risc que pugi el nivell d'instensitat de les conductes, que l'assetjament sexual es doni per assabentat, i que, finalment, el llindar de tolerància es faci més gran.

Una vegada que l'assetjament sexual s'ha naturalitzat, la identificació del fenomen per part tant dels agressors, i de les víctimes i observadors i observadores passa a un àmbit menys conscient i els agressors es desensibilitzen, mentre que les víctimes esdevenen cada vegada més i més objectualitzades (Hearn i Parkin, 2001; Gådin i Stein, 2019).

Quan el personal educatiu actua davant d'un cas d'assetjament sexual, és important que la sanció que s'imposi condueixi a un canvi d'actitud positiu cap a l'agressor. Si no, existeix el risc de represàlies cap a la víctima i es crea un entorn hostil on l'assetjament sexual es veu com inevitable (Gådin, Weiner i Ahlgren, 2013; Gådin i Stein, 2019). Per això, dins les mesures restauratives del protocol, s'ha de considerar la *necessitat de reconeixement, acceptació i reparació del dany per part de l'agressor*.

Per afegitó, les conseqüències de la falta de límits van més enllà de les persones directament involucrades en l'agressió. Quan no s'estableixen conseqüències en front els agressors, els centres educatius poden estar animant a un patró continuat d'assetjament sexual i envien el missatge als observadors i observadores que participar en aquestes conductes és acceptable. Així mateix, altres observadors o observadores poden rebre el missatge de que si són víctimes, ningú els facilitarà assistència (Stein, 1992).

3.1.3. No trivialitzar les conductes d'assetjament sexual

Un dels factors que porta a creure que l'assetjament sexual no requereix un tractament específic i que, en tot cas, es pot solventar amb l'ús de procediments informals és la trivialització de la gravetat de l'assetjament sexual (Bodelón i Gala Durán, 2013). Per aquest motiu, és necessari i forçós que l'alumnat, el professorat i el personal PAS i de suport educatiu prengui consciència de la gravetat de l'assetjament sexual i dels seus efectes. De fet, Hlavka (2014) conclou que el personal educatiu ha de comprendre i estar d'acord amb les causes que produeixen l'assetjament sexual per a poder intervenir-hi. Això vol dir, sens dubte, que s'ha de dotar l'alumnat i la resta de la comunitat escolar del coneixement sobre aquest fenomen per a identificar les conductes d'assetjament sexual.

L'estudi realitzat per Firmin (2019) conclou que les normes associades a la trivialització de les violències sexuals en l'àmbit escolar són al menys tres: el llenguatge que el personal docent i l'alumnat entren i reben; les actituds del personal docent i l'alumnat; i els nivells d'exposició a l'assetjament sexual a les escoles.

L'ús d'un llenguatge sexista reforça les normes de gènere associades a l'assetjament sexual. El concepte de llenguatge sexista inclou, no sols expressions com "puta" o "mari-macho", sinó també narratives sexistes, com la dehumanització de les adolescents, que es conceben com objectes a posseir, excuses per als agressors, o com els mites de l'assetjament sexual (veure l'Annex 1). De fet, els discursos exculpatoris, com "la intenció no era ofendre sinó que era una broma" o excusar l'agressió com a conseqüència de la falta de maduresa de l'agressor i, per tant, reduir la seva conducta a un factor fora del seu control, o acceptar que l'assetjament sexual és una forma normal i comuna d'expressió entre l'alumnat, són a l'hora causa i conseqüència de les actituds que trivialitzen l'assetjament sexual (Firmin, 2019).

D'aquesta manera, exigir requisits ulteriors als que estableix la legislació vigent per a considerar que un cas és assetjament sexual sol ésser conseqüència de distingir entre formes serioses d'assetjament sexual (per exemple, una violació) davant de formes

insignificants (per exemple, un comentari sexista). Ara bé, basant-me en la conceptualització empírica de l'assetjament sexual que he realitzat, totes aquestes formes de violència representen un contínuum de conductes que defineixen l'assetjament sexual. Per tant, denunciar les violacions però excusar els comentaris sexistes crea, en última instància, un context on totes les formes d'assetjament sexual estan naturalitzades.

En els casos en què un alumne o alumna vol denunciar o queixar-se davant d'un cas d'assetjament sexual ja sigui perquè n'és víctima o perquè n'és testimoni, les actituds del personal docent i l'alumnat descoratjen la denúncia. Firmin (2019) indica que es necessiten dues condicions estructurals prèvies per a la denúncia: que la persona denunciant *cregui que la conducta d'assetjament sexual està malament* i que *cregui que algú respondrà adequadament*. they believed firstly that this behaviour was wrong and secondly that someone could respond effectively. Així que moltes vegades la falta de denúncia per part de tercers no es deu a la por a represàlies sinó a creences sobre l'acceptabilitat de la conducta i l'efectivitat de les respostes del centre.

3.1.4. Implementar mesures de vigilància

Una necessitat per a la prevenció és adoptar l'òptica del Conveni 190 de la OIT en relació a l'àmbit d'aplicació de les mesures dictades per un protocol contra l'assetjament sexual. Reinterpretant l'article 3 del Conveni al context educatiu, s'han d'adoptar mesures contra l'assetjament sexual que ocorre a l'entorn escolar, en relació a l'entorn escolar o com a resultat de l'entorn escolar. Així s'inclouen les agressions produïdes: (a) en el centre educatiu, (b) en els espais d'esbarjo, menjadors, banys i vestuaris, (c) en els desplaçaments, viatges, events o activitats escolars, (d) en el marc de les comunicacions sorgides en l'entorn educatiu per mitjà de les TIC (es tracta de ciberassetjament sexual), i (e) en els trajectes entre el domicili i el centre escolar, per exemple, els autobusos escolars (es tracta d'assetjament sexual calificable com *in itinere*).

Un programa d'aquestes característiques té l'avantatge d'excloure radicalment tot possible maltentés sobre les competències del centre, no reduint-les a l'acció dins les aules. De fet, Taylor, Mumford, i Stein (2015) proposen dos tipus d'intervencions complementàries contra l'assetjament sexual: *classroom-based interventions*, que són curriculars i es produeixen dins les aules; i les *building-based interventions*, que consten de diversos elements. Per exemple distribuir cartells de prevenció de l'assetjament sexual dins l'edifici o mitjançant les xarxes socials o el sistema *hotspot mapping*. Taylor, Stein, Mumford i Woods (2013) conclouen que les *classroom-based interventions* poden esser efectives, però que és necessari combinar-les amb *building-based interventions*. A més, destaquen que la freqüència de victimització amb mesures *building-based* es va reduir un 30.5%.

Un *hotspot map* o un mapa de seguretat és una mesura que consisteix en identificar les localitzacions exactes on l'alumnat es troba segur i còmode i on es troba amenaçat o inquiet (Stein, Mennemeier, Russ i Taylor, 2018, pp- 57 – 64). Aquesta mesura té els següents objectius: (1) oferir informació al centre per desenvolupar un entorn escolar segur i (2) empoderar l'alumnat per a transformar les zones amenaçadores en zones segures examinant per què són insegures i què pot fer el centre per a millorar-les.

L'assetjament sexual pot ocórrer en privat o en públic, però en la major part dels casos no hi ha adults que estiguin observant les agressions (Lichy i Campbell, 2012). Per això, és recomanable dissenyar i implementar mapes de seguretat que permetin incrementar la presència de personal educatiu en aquells llocs on hi pot haver un risc major d'incidències. A Catalunya aquesta intervenció s'implementa com a mesura de protecció de l'alumna que ha patit violència masclista al centre educatiu.¹⁶ És a dir: com

¹⁶ Veure la Fase 2: Protecció a l'alumna que ha patit violència masclista del *Protocol de prevenció, detecció i intrvenció davant la violència masclista entre l'alumnat*

una forma de prevenció terciària. Al meu parer, s'hauria de contemplar el seu ús també com a forma de prevenció primària i fer l'avaluació sobre tot l'alumnat .

3.2. Canviar el focus de les responsabilitats

La prevenció efectiva de l'assetjament sexual es fonamenta en canviar les normes socials que donen suport a aquesta violència. Fins fa relativament poc, la prevenció primària ha estat obviada i la gran majoria de recursos s'han destinat a prevenció secundària o terciària. Així, el model d'abordatge actual està basat en la vigilància tant en l'àmbit legal com en l'articulació dels protocols: tot el pes recau en la víctima i tots els serveis estan orientats a l'emergència i la denúncia. A més, els estudis sobre formes de violència de gènere mostren que les responsabilitats de les agressions solen derivar en: (1) individualitzar l'incident i (2) en qüestionar la víctima, en lloc de qüestionar l'agressor (Gådin i Stein, 2019, pp. 9 - 11).

3.2.1. No individualitzar l'assetjament sexual

El focus de la discussió sobre la seguretat escolar es realitza en termes individualistes o psicoterapèutics, on predomina la tècnica de la mediació, en comptes de l'ús d'un marc més ampli de drets humans. De fet, la investigació actual en educació suggereix que la falta d'intervenció en l'assetjament sexual i altres formes de violència de gènere es conseqüència dels criteris restrictius i individualistes de les polítiques *anti-bullying* (Rawlings, 2019).

Un abordatge estructural a l'assetjament sexual identifica aquestes conductes com un problema social i no com un conflicte interpersonal. Vet aquí una característica observable en molts d'enfocaments individualistes és l'ús del model del *bullying*. Aquestes intervencions es focalitzen en controlar les conductes un cop han ocorregut, en comptes d'abordar els factors que les causen (Anagnostopoulos et al., 2009). Així, fallen a l'hora d'abordar les vulnerabilitats subjacents que estan associades a aquestes conductes

problemàtiques. Això resulta en una escalada de conductes d'assetjament sexual i en formes de victimització secundària, donat que no es fa front a la causa real.

El primer factor, doncs, a tenir en compte és la implicació directa de l'alumnat i el personal docent i PAS. La implicació d'aquets grups ofereix l'oportunitat d'identificar la prevalença de l'assetjament sexual. A més, Lloyd, Walker i Firmin (2020) destaquen com certes formes d'assetjament sexual s'agregen degut a l'entorn escolar. Per exemple, resulten essencials les relacions de la víctima amb el grup per a obrir-se i reconèixer-se com a víctima o que la relació entre la víctima i el professorat sigui positiva.

A més, les famílies juguen un paper fonamental per a un abordatge estructural. Les famílies poden desafiar les conductes ofensives i els mandats de gènere normatius, poden identificar les preocupacions relacionades amb l'assetjament sexual i poder donar suport a l'alumnat com una forma més de resposta en front dels incidents d'assetjament sexual. Per tant, és necessària la *col·laboració i compromís de les famílies*.

3.2.2. No culpar les víctimes

Tota víctima d'assetjament sexual té dret a *la protecció, informació, suport, assistència, atenció i a la participació activa* des de l'inici i durant tot el procés de la intervenció i, per un temps adequat, després de concloure-la, així com a rebre un tracte respectuós, professional, individualitzat i no discriminatori, basat en la compassió: escoltar i entendre. A més, un cas no es donarà mai per tancat, si no ho expressa la víctima.

La primera problemàtica en què es troben les víctimes és la denúncia. L'estudi de Hart (2019) indica que la reticència a denunciar per part de les víctimes d'assetjament sexual pot ésser una estratègia per a evitar una segona victimització. Tot i així, aquesta tàctica situa les víctimes en un doble constrenyiment (un *catch-22*): si decideixen denunciar, corren el risc d'ésser percebudes com menys valuoses; però, si decideixen no denunciar, han de gestionar la situació soles.

Els programes de prevenció basats en el model *bystanders* (persones observadores) suposen una sortida davant aquest doble constrenyiment (Magalhães et al., 2018). Hart (2019) descriu que quan l'alumnat, actuant com observadors o observadores, denuncia un cas d'assetjament sexual ocorregut a un tercer, aquesta víctima no es estereotipada negativament ni tampoc pateix represàlies. Aquest fenomen apareix influenciat per l'acceptació de mites de l'assetjament sexual (Hart, 2019). Basant-se en una revisió de la literatura sobre l'assetjament sexual, Lonsway, Cortina i Magley (2008, p. 604) ofereixen una categorització dels mites que es poden veure descrits a l'Annex 1.

La segona problemàtica és la protecció. Moltes intervencions en casos d'assetjament sexual presenten deficiències en la protecció de les víctimes en el període de temps entre que es presenta una denuncia, queixa o sospita i que la víctima sigui reconeguda com a tal (Taramundi, 2013). En aquets casos s'ha de prioritzar la versió de la víctima (Article 13 de la Llei Orgànica 3/2007).

La tercera problemàtica són les mesures la reparació i restauració. Un cop s'ha atés la víctima, s'han d'implementar *pràctiques reparadores del dany i restauratives*. Dins les pràctiques restauratives existeix la mediació però aquesta mai ha d'ésser utilitzada en casos d'assetjament sexual, ni en general d'altres formes de violència masclistes. La raó ens la dona la legislació balear al Decret 121/2010:

Article 34.3. Es pot oferir la mediació escolar per resoldre conflictes generats per conductes dels alumnes contràries a les normes de convivència o greument perjudicials per a la convivència del centre, d'acord amb el que estableixen els capítols II i III del títol V d'aquest Decret, llevat que es doni alguna de les circumstàncies següents: a) En el cas de conductes greument perjudicials per a la convivència o quan hi concorri alguna de les circumstàncies accentuadores que s'esmenten en l'apartat 2 de l'article 47 d'aquest Decret.

L'article 57¹⁷.e) considera que l'assetjament sexista és una conducta greument perjudicial per a la convivència i l'article 47.2 determina que és una circumstància accentuadora qualsevol conducta que suposi atemptar contra el dret a no ser discriminat per raó de sexe. Per tant, donat el caràcter sexista i discriminador de l'assetjament sexual (Article 7.3 de la Llei Orgànica 3/2007 i Article 46.2 de la Llei 11/2016 de les Illes Balears), la mediació mai serà utilitzada davant una situació d'assetjament sexual.¹⁸

3.3. Implementar la perspectiva de gènere

El tercer repte de les polítiques de prevenció tant dels centres com de les institucions governamentals és ignorar les relacions de gènere, les relacions de poder asimètric entre al·lots i al·lotes, i la falta de comprensió de la relació entre masculinitat hegemònica i assetjament sexual (Gådin i Stein, 2019: 11 - 13). A les polítiques de convivència escolar de les Illes destaca l'absència d'una perspectiva global de gènere per a la protecció de la seguretat i dels drets educatius de l'alumnat degut a l'ús d'una conceptualització genèrica en termes de convivència o assetjament (*bullying*).

3.3.1. Reconèixer l'assetjament sexual a l'àmbit escolar

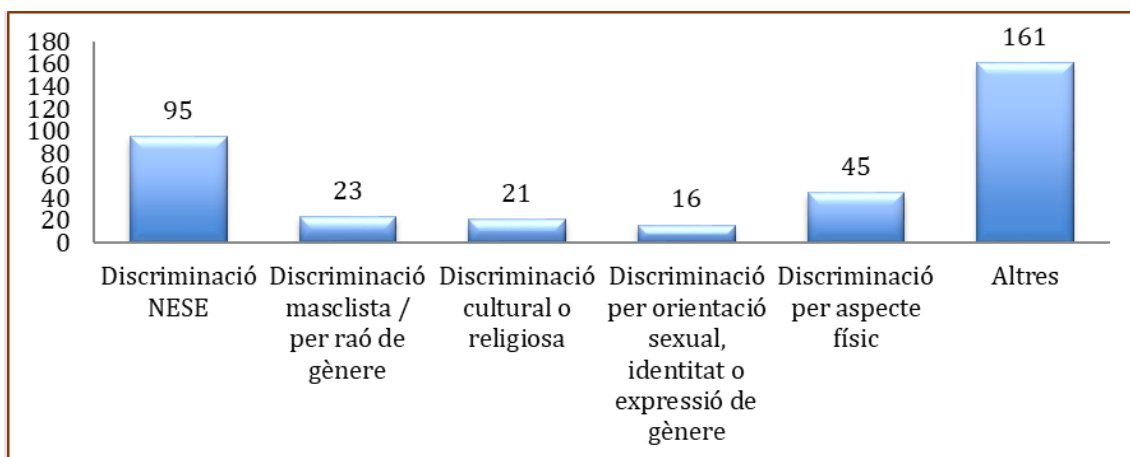
L'èxit de la intervenció està determinat per la capacitat de reconèixer les formes d'assetjament sexual per part de l'alumnat, el professorat i el personal PAS. La

¹⁷ Resulta sorprenent que s'hagi inclòs l'assetjament sexista però no s'hagi inclòs l'assetjament sexual dins la llista de conductes que es consideren greument perjudicials per a la convivència en el centre. Una modificació necessària del Decret 121/201 és la inclusió de l'assetjament sexual dins la llista de Conductes que perjudiquen greument la convivència en el centre.

¹⁸ Existeix una discussió d'interès per als professionals de l'educació i el feminisme sobre l'ús de la mediació en casos de violència de gènere. Daza Bonachela, Gil Ruiz, Martín Muñoz i Castro Rubio, 2012, pp. 36 – 56 desenvolupen els arguments a favor i en contra en el context de l'assetjament sexual.

identificació es veu determinada per, al menys, cinc factors (Firmin, Lloyd i Walker, 2019): l'ús d'una definició compartida d'assetjament sexual; un registre d'incidències d'assetjament sexual; l'ús de mecanismes d'identificació; una varietat de recursos per a la denúncia; i, finalment, un protocol d'intervenció dins cada centre. La majoria d'aquests elements ja s'han comentat, resten per exposar els mecanismes d'identificació.

Baix el paradigma de *bullying* actual, en cas de que una conducta d'assetjament sexual passi el llindar dels criteris que exigeix el concepte de *bullying*, podria ésser qualificada com a discriminació masclista o per raó de gènere o, tal vegada, com discriminació per identitat de gènere. Així doncs, resulta indicatiu la baixa quantitat d'aquests casos identificats a les Illes. Sols 39 dels protocols oberts durant el curs 2018 – 2019 podrien referir a conductes d'assetjament sexual.

(Font: Memòria Institut per a la convivència i l'èxit escolar (2018 – 2019), p.23)

Donada l'absència d'una comprensió de l'assetjament sexual és predeïble que el personal docent faci ús de intuïcions o prejudicis personals sobre què és discriminació masclista o per raó de gènere, així com de les altres categories. Aquesta situació deriva en una falta greu d'objectivitat per part del personal docent. A més, l'absència d'un estàndard d'identificació portarà front els mateixos fets, alguns professionals a obrir un protocol i a altres no.

La solució a la situació actual és disposar de recursos per a distingir entre casos d'assetjament sexual, altres formes de violència i conductes correctes. Es pot emprar material com el de l'Annex 2 per a aprendre a detectar les conductes d'assetjament sexual davant d'un cas. La clau per a obtenir estàndards d'identificació és sobretot disposar d'una conceptualització rigorosa de l'assetjament sexual, com la que he descrit a la secció 2.

A la Illes Balears, els centres educatius disposen del CESC (Conducta i Experiències Socials a Classe), un qüestionari dissenyat per a identificar les conductes de bullying i avaluar les relacions entre l'alumnat (Collell i Escudé, 2006a, 2006b). Una de les meves propostes és administrar una versió del qüestionari CESC, que es centri en les formes d'assetjament sexual, per sensibilitzar els alumnes i identificar les conductes que constitueixen assetjament sexual. A criteri de Collell i Escudé (2006a) aquest qüestionari ha d'esser una eina fàcil d'administrar però que doni una informació rellevant als centres “*Es tracta d'una intervenció inicial, és una eina de cribatge amb un nombre reduït d'ítems*” (Collell i Escudé, 2006a). Es pot veure un model que he realitzat d'aquesta proposta a l'Annex 3.

3.3.2. Reconèixer el gènere i la sexualitat

La manca de formació en coeducació dels i de les professionals del centre i l'absència de la perspectiva de gènere en el centre educatiu són factors de risc vinculats al context escolar i la pressa d'accions de prevenció primària.

En tot cas, i aquesta també és l'opinió fonamentada en la pràctica del professorat de la xarxa de centres de les Illes *Feminisme a l'escola*, és absolutament indispensable fer obligatoris els *plans de Coeducació*. Mentre que els plans de convivència són preceptius dels documents institucionals d'un centre educatiu, com ho són el Projecte

educatiu de centre, el Pla d'acció tutorial o el Reglament d'organització i funcionament,¹⁹ a dia d'avui, els Plans de Coeducació no apareixen com obligatoris tot i que la Llei 11/2016 de les Illes Balears al seu article 26.3 estableix que

“L’administració educativa de les Illes Balears ha de garantir la posada en marxa en els centres de projectes coeducatius que fomentin la construcció de les relacions igualitàries de les dones i els homes sobre la base de criteris d’igualtat que ajudin a identificar i eliminar les situacions de discriminació per orientació i identitat sexuals i les de violència masclista.”

A més, la Llei Orgànica 1/2004, la Llei Orgànica 3/2007 i les lleis 8/2016 i 11/2016 de les Illes Balears recullen l'educació afectivosexual, l'aprenentatge de la prevenció de la violència, la cultura de la convivència, respecte i promoció dels drets, de la igualtat de gènere, la diversitat familiar, mètodes pacífics de comunicació i resolució de conflictes. Però a dia d'avui constitueixen elements transversals i no específics del currículum (articles 13, 29, 31 del Decret 34/2015 de les Illes Balears, pel qual s'estableix el currículum de l'educació secundària).

Per tant, per tal de realitzar una prevenció primària eficaç de l'assetjament sexual i donar compliment a la normativa vigent, és cabdal la introducció de la perspectiva de gènere en els centres educatius, també per a la intervenció sobre el *bullying*, mitjançant els següents instruments: l'elaboració obligatòria d'un projecte de centre coeducatiu i les *classroom-based interventions*, com les propostes per *Shifting Boundaries*.

A l'àmbit de la Conselleria d'Educació, Universitat i Recerca destaca la insuficiència de dades sobre violències masclistes i, en particular, sobre l'assetjament sexual. A més a més, les dades provinents des dels serveis jurídics tampoc no són

¹⁹ Veure https://www.caib.es/sites/inspeccioeducativa/ca/documentos_institucionals/

comparables amb l'assetjament sexual, donada la limitada tipologia penal que utilitzen per recollir o registrar aquests fets.

Els principals estudis realitzats sobre la convivència en els centres educatius no disposen de la perspectiva de gènere. Si bé presenten les estadístiques disgregades per sexe, identificar el sexe de les víctimes i els agressors no és suficient.

La guia sobre com mesurar la violència de gènere publicada per Walby et al., (2017, p. 52) explica que “*Gendering statistics means more than adding gender as a variable, more than gender disaggregation of existing data on victims and perpetrators. It entails the inclusion of information about several gender-saturated dimensions of the violence*”. Específicament, Walby et al. (2017) destaca identificar les motivacions de gènere en els events i si existeix algun aspecte sexual en la violència.

4. ELEMENTS PER A UN PROTOCOL DE PREVENCIÓ I INTERVENCIÓ DE L'ASSETJAMENT SEXUAL ALS CENTRES DE SECUNDÀRIA DE LES ILLES BALEARS

El protocol i les mesures que figuren en aquesta secció s'han d'aplicar a tots els centres sostinguts amb fons públics del sistema educatiu de la Comunitat Autònoma de les Illes Balears amb la participació activa de l'Institut per a la Convivència i l'Èxit escolar (ICEE) i l'Institut Balear de la Dona (IBDona).

El protocol ha d'esser un document específic dedicat a la prevenció i tractament de l'assetjament sexual, en compliment de l'article 62 de la Llei Orgànica 3/2007 i de l'article 32 de la Llei Orgànica de Protecció integral a la Infància i la Adolescència davant la violència, una vegada que aquesta s'hagi aprovat. El document pot estar inclòs dins el Pla de Coeducació o dins el Pla de Convivència del centre educatiu.

Els elements que configuren aquest document són: (A) la fonamentació jurídica del protocol; (B) l'àmbit d'aplicació; (C) la conceptualització de l'assetjament sexual; (D) els sistemes de prevenció i (E) els sistemes de resposta.

Entenc que el marc jurídic dels protocols ha de recollir la visió de la normativa internacional, estatal i autonòmica que afecta els drets i deures davant l'assetjament sexual. Espanya ha ratificat els principals tractats internacionals i europeus que protegeixen els drets humans de les persones menors d'edat i que estableixen l'obligació d'actuar amb la *deguda diligència* davant de totes les formes de violència contra les dones. Per tant, cal que la fonamentació reculli les següents normes: la *Convenció sobre els drets de l'infant*, la *Convenció sobre l'eliminació de totes les formes de discriminació contra la dona*, el *Conveni del Consell d'Europa sobre prevenció i lluita contra la violència contra la dona i la violència domèstica*, el *Conveni per la protecció dels nens*

contra l'explotació i l'abús sexual i els Objectius de Desenvolupament Sostenible de l'Agenda 2030 de Nacions Unides.

Cal fer referència al marc estatal, així s'han de citar les normes següents: la *Constitució Espanyola*, la *Llei Orgànica 1/2004, de 28 de desembre, de mesures de protecció integral contra la violència de gènere*, la *Llei Orgànica 2/2006, de 3 de maig, d'educació (LOE)*, la *Llei Orgànica 3/2007, de 22 de març, igualtat efectiva entre dones i homes* i la *Llei Orgànica 2/2010, de 3 de març, de salut sexual i reproductiva i de la interrupció voluntària de l'embaràs*. També es pot fer referència al *Pacte d'Estat contra la Violència de Gènere* de 2017.

Finalment, s'ha al·ludir a la normativa autonòmica següent: la *Llei 8/2016, de 30 de maig, per garantir els drets de lesbianes, gais, trans, bisexuals i intersexuals i per eradicar la LGTBI fòbia*, la *Llei 11/2016, de 28 de juliol, d'igualtat de dones i homes a les Illes Balears*, i els decrets 121/2010 i 34/2015.

El primer que ha de fer tota estratègia holística per a gestionar l'assetjament sexual és saber en quin punt es troba el centre educatiu, a saber, realitzar un estudi d'incidència i saber-ne l'opinió de l'alumnat per a identificar factors de risc. No suposa el mateix context de partida un centre on l'ambient és altament sexista, que un centre que ja disposa de mesures de coeducació. Pot emprar-se com a guia el model de l'Annex 4.

Una vegada s'ha activat el protocol i s'han dut a terme les intervencions descrites, cal avaluar la implementació de l'instrument, per a poder-ne detectar els punts febles i fer-hi les propostes de millora corresponents per tal d'aconseguir el màxim ajustament possible del protocol a les necessitats de l'alumnat i a les del centre i a les del context social.

Aquest procés d'avaluació és el punt central d'aquesta secció. Els elements que proposo a continuació tenen la finalitat de dotar a cada centre d'ítems necessaris per a

avaluar el protocol de prevenció i intervenció dissenyat a cada centre, així com la seva implementació i seguiment.

Eines d'avaluació semblants s'empren ja, per exemple, a Suècia. L'Skolverket, l'agència nacional d'educació sueca, disposa d'un mecanisme d'autoavaluació de les polítiques contra l'assetjament sexual dels centres de primària i secundària. L'eina consisteix en una diàgosi a partir de 15 ítems que es pot realitzar de forma online per part de la direcció del centre.²⁰

L'eina que proposo consta de 25 ítems i es tracta d'una modificació, adaptada al context balear, del programa *Contextual Safeguarding* (Lloyd, Walker i Firmin, 2020; Firmin, 2019; Firmin, 2020; Walker, 2020). Vull incidir en què aquest sistema no té la intenció de determinar exactament com actuar en front d'un cas individual, sinó de determinar els criteris per a una estratègia holística que cada centre haurà d'adaptar a les seves circumstàncies.

El sistema consta de dos àmbits generals d'avaluació: la prevenció i la intervenció. La prevenció es divideix en tres subcategories: (4.1.1) Organització, que consta de 6 ítems; (4.1.2) Prevenció, que consta de 6 ítems; i (4.1.3) Identificació, que consta de 5 ítems. La intervenció consta de 8 ítems (4.2).

Cada ítem va associat amb una sèrie de mesures mínimes a implementar. A més, adjunto a l'Annex 4 unes taules per a l'avaluació de la intervenció realitzada en el centre. Cada ítem consta de tres valors: incompliment de la mesura (marcat en color vermell i valorat amb un 0), baix rendiment de la mesura (marcat en color groc i valorat amb un 0,5), i bon rendiment de la mesura (marcat en color verd i valorat amb un 1). Així, es pot

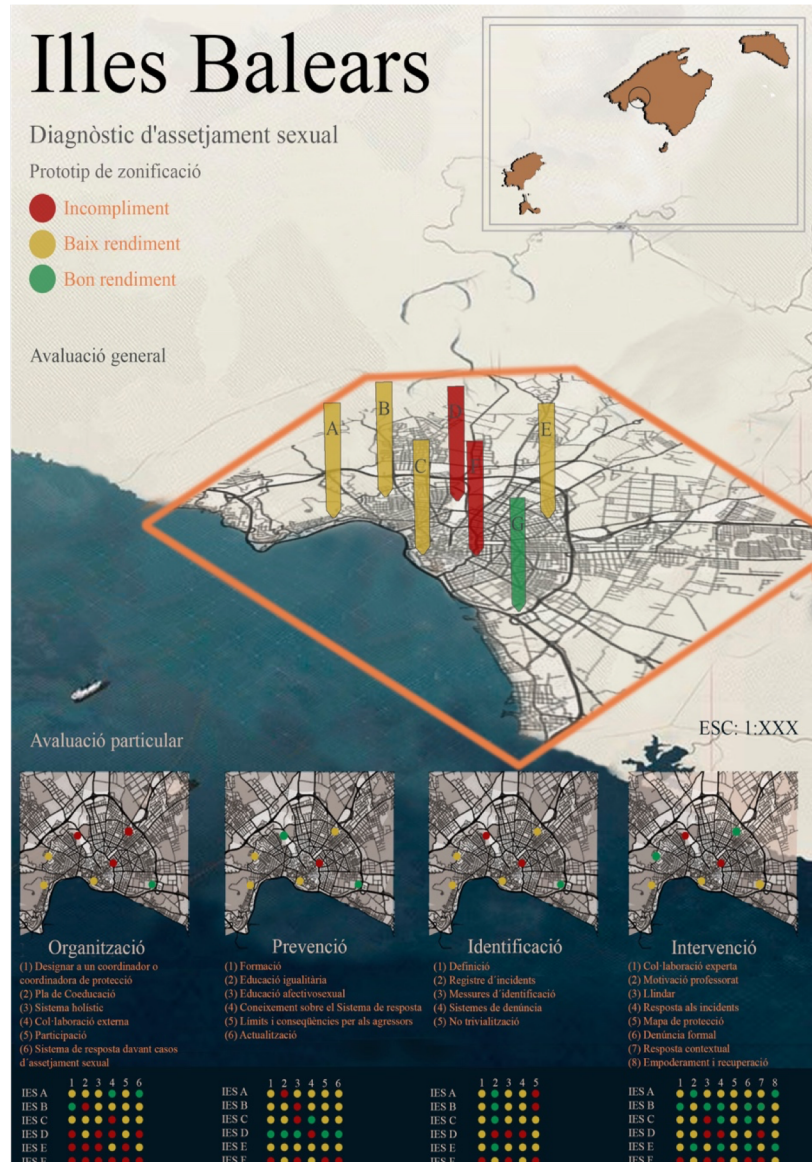
²⁰ L'eina web està disponible a la següent direcció: <https://www.skolverket.se/skolutveckling/inspiration-och-stod-i-arbetet/stod-i-arbetet/koll-pa-sexuella-trakasserier/sjalvskattning-sexuella-trakasserier>

fer la mitja de cada una de les subcategories entre sí i es pot quantificar, en última instància, el rendiment del centre educatiu.

Aquest sistema permet generar un infograma, en forma de *mapa de zonificació*, a partir de les dades obtingudes, que funciona com a prova gràfica del desenvolupament del centre. Així doncs, el sistema no sols resulta una eina efectiva per a l'autoavaluació dels centres sinó també per al Departament d'Inspecció Educativa, l'ICEE i l'IBDona.

El següent infograma té com objectiu concretar una col·laboració entre els centres escolars i l'Administració Pública a través d'un sistema gràfic de valors fàcilment identificables que determinen les fortaleses i debilitats dels centres en matèria d'intervenció sobre l'assetjament sexual.

A l'hora, cal destacar la utilitat d'avaluació governamental d'aquest sistema per a recollir informació

Prototip de zonificació (Disseny personal. Veure l'augmentat a l'Annex 5)

fàcilment cotejable amb diversos aspectes de la naturalesa física, productiva, social i ambiental, dins les àrees d'estudi que conformen les comunitats educatives. La implementació de criteris de zonificació i mapatge permet creuar les dades obtingudes amb altres estadístiques de la població del centre, socials (edat, religió, ètnia, sexe, situació socio-econòmica, etc.) o física (accessibilitats, etc.) o productius (activitats laborals a l'espai on s'ubica el centre). Per tant, permet extreure conclusions per a l'Administració Pública, i en particular, d'interès per a l'ICEE i l'IBDona.

4.1. Prevenició

4.1.1. Organització

(1) Designar a un coordinador o coordinadora de protecció

Per al correcte funcionament dels protocols d'assetjament sexual, tots els centres educatius hauran de comptar amb un coordinador o coordinadora de protecció, que actuarà baix la supervisió de la direcció del centre.

Les funcions encomanades al coordinador o coordinadora seran al menys les següents:

- Resoldre dubtes del professorat i membres del PAS sobre l'assetjament sexual.
- Coordinar activitats de formació al professorat en temes de concianciació, identificació, prevenció, detecció, protecció i reparació i restauració davant de l'assetjament sexual.
- Construir vincles i una col·laboració activa amb l'Institut per a la Convivència i l'Èxit escolar (ICEE) i l'Institut Balear de la Dona (IBDona).
- Avaluar proactivament la implementació del Protocol.
- Denunciar immediatament aquelles situacions d'assetjament sexual que siguin constitutives de delictes.
- Fomentar la comunicació i col·laboració de les famílies.

(2) Pla de Coeducació²¹

- Visibilitzar la naturalesa social del gènere i promoure valors relacionats amb l'empatia i la cura de les altres persones, tradicionalment associades a la feminitat, tant per al·lots com per al·lotes.
- Eliminar els estereotips i les narratives sexistes.
- Promoure actituds positives en vers la diversitat sexual i cultural, destacant les formes de violència generades per la masculinitat hegemònica.
- Promoure la perspectiva de gènere dins tot l'àmbit curricular.

(3) Sistema holístic

El plantejament del Protocol ha d'esser holístic. És a dir: el Protocol ha d'estar vinculat a les altres mesures del Pla de Convivència del centre i als protocols o mesures que es prenguin per a intervenir en casos de *bullying*, violència de gènere, i altres formes de violències masclistes.

- Realitzar una avaluació amb perspectiva de gènere dels problemes de convivència del centre.
- Identificar les escales i tipus de violència.
- Identificar les vulnerabilitats que fomenten les diferents formes de violència al centre.

²¹ Francesca Salvà Mut, M. Rosa Rosselló Ramon i Elena Quintana Murci (2018) ofereixen una guia per a realitzar un Pla de Coeducació al context de les Illes. Caldria implementar un enfocament específic sobre assetjament sexual per a que la guia fos totalment adequada per a abordar l'assetjament sexual.

(4) Col·laboració externa

El centre educatiu ha de disposar de recursos, informació, formació, i avaluacions externes de les entitats professionals en matèria de violència de gènere, mitjançant la fluïdesa de comunicació i suport actiu entre l'IBDona, l'ICEE i el centre escolar.

(5) Participació

El protocol ha de tenir mesures per a assegurar la participació de les famílies i agents externs locals en la promoció de la igualtat i la prevenció i detecció de l'assetjament sexual. El coneixement de l'entorn social i comunitari del centre serveix per a prevenir, identificar i respondre davant l'assetjament sexual.

- Mantenir les famílies informades sobre les intervencions que es realitzaran al centre
- Beneficiar-se del *feedback* rebut per les famílies sobre les mesures adoptades.
- Reconèixer les problemàtiques socials que afecten localment al centre.
- Intercomunicació amb agents externs com gabinets de psicòlegs, associacions, ONGs, etc.

(6) Sistema de resposta davant casos d'assetjament sexual

- El protocol ha de descriure clarament el procediment d'actuació. És a dir: quines passes s'han de seguir davant les diferents formes d'assetjament sexual. Sobretot quan la conducta no és delictiva.
- Canals de resposta davant casos d'assetjament sexual accessibles a tot el personal del centre i l'alumnat.
- Promoure el coneixement i ús d'aquets canals.

4.1.2. Prevenció

(1) Formació

- Mecanismes d'acreditació de la formació sobre assetjament sexual del professorat.
- Utilització de recursos certificats i validats en matèria de concienciació, identificació, prevenció, detecció, protecció i reparació i restauració davant l'assetjament sexual.
- Formació permanent i actualitzada en concienciació, identificació, prevenció, detecció, protecció i reparació i restauració davant l'assetjament sexual.

(2) Educació igualitària:

- Mesures *classroom-based* d'intervenció sobre l'assetjament sexual. (Es poden emprar els recursos de l'Annex 1 i l'Annex 2)
- Mesures *building-based* d'intervenció sobre l'assetjament sexual.

(3) Educació afectivosexual

- L'educació afectivosexual ha d'ésser transversal al currículum educatiu.
- L'educació afectivosexual que es rep ha d'estar actualitzada i ésser rellevant a l'hora d'abordar l'assetjament sexual.
- L'educació afectivosexual ha d'estar fonamentada en materials certificats i validats per les institucions educatives locals.

(4) Coneixement sobre el Sistema de resposta

- Tot el personal educatiu i PAS ha de conèixer els mecanismes de resposta del Protocol i ésser capaç d'identificar al Coordinador o Coordinadora de protecció.

- Tot el personal és coneixedor dels diversos mètodes de resposta davant diferents formes d'assetjament sexual.
- El personal ha d'empresar els mètodes de resposta en front de tots els casos, inclosos aquells que no siguin constitutius de delictes.

(5) Límits i conseqüències per als agressors

És imprescindible que l'alumne o alumnes que ha realitzat una conducta d'assetjament sexual sigui capaç de reconèixer els fets i acceptar-ne la responsabilitat, mitjançant:

- El reconeixement dels fets i l'assumpció de la responsabilitat.
- L'ús de pràctiques restauratives.

(6) Actualització:

- El personal educatiu identifica les problemàtiques que afecten a nivell social en el centre.
- El personal educatiu identifica les problemàtiques que afecten a nivell individual a cada víctima.

4.1.3. Identificació

(1) Definició:

- Es disposa d'una comprensió comuna de quines conductes constitueixen assetjament sexual, tal i com apareix a la Secció 2.1.2.
- La definició d'assetjament sexual que utilitza el centre educatiu és acceptada per les institucions tècniques (per exemple, IBDona i l'ICEE).
- El personal docent té identificades les diverses formes en que es pot donar l'assetjament sexual, tal i com apareixen a la Secció 2.1.1.

- Saber distingir clarament quan s'està davant un cas de *bullying* i quan s'està davant un cas d'assetjament sexual. Es poden emprar els criteris de la Secció 2.2.

(2) *Registre d'incidents:*

El centre educatiu ha de confeccionar un registre d'incidents d'assetjament sexual. Aquest instrument s'emprarà per a observar escalades i riscos.

- Disposar d'una cronologia d'incidències d'assetjament sexual.
- El registre contempla una identificació dels agressors.
- Es comparteix el registre amb les entitats col·labores (IBDona, ICEE)

(3) *Missures d'identificació:*

El personal docent, a part del coordinador o de la coordinadora de protecció, és conscient, té accés i empra recursos actualitzats per a la identificació i detecció de l'assetjament sexual. Es pot emprar l'instrument proposat a l'Annex 3.

(4) *Sistemes de denúncia*

L'alumnat i el professorat disposa de diversos mecanismes per a denunciar o demanar assessorament davant casos d'assetjament sexual ja siguin propis o d'una tercera persona.

- Existeix un espai segur i identificable en el centre per a denunciar.
- S'identifiquen múltiples persones de confiança per a denunciar o demanar assessorament.
- Existeixen mecanismes de denúncia anònima (a la pàgina web del centre o mitjançant una *app*).

(5) No trivialització

El centre educatiu es compromet a intervenir activament davant les conductes d'assetjament sexual.

- Les respostes dels diferents actors del centre són consistents.
- Existeix formació per a l'eliminació de mites sobre l'assetjament sexual. Es pot emprar el recurs annexat.
- El professorat reacciona davant les narratives sexistes.

4.2. Intervenció

(1) Col·laboració experta

A l'hora d'abordar un cas d'assetjament sexual, el centre educatiu és proactiu en la *Col·laboració* externa amb

- Especialistes del servei de l'IBDona.
- Treballadors i treballadores socials i sanitaris.

(2) Motivació professorat

- El professorat ha d'esser informat de les incidències.
- Els procediments són clars per al professorat.
- El professorat que intervé se sent recolzat pels seus companys i companyes.

(3) Llindar

- La formació que rep el professorat no es centra sols en formes greus d'assetjament sexual.

- El professorat és conscient de l'ofensivitat de totes les conductes d'assetjament sexual.

(4) Resposta als incidents

- La resposta als incidents segueix les instruccions que indica el Protocol.
- Es consideren mesures de restauració i reparació i no sols mesures sancionadores.
- Els principis que han de guiar la resposta als incidents són:
 - ⇒ Principi de celeritat: s'ha d'actuar de forma urgent, establint un màxim de dies de resolució per a cada una de les fases.
 - ⇒ Principi de confidencialitat: garantir mitjançant diferents medis protegir principalment la privacitat de la víctima i de les persones involucrades
 - ⇒ Principi de protecció de la intimitat: el procediment ha de protegir la intimitat de la persona víctima de l'assetjament sexual, així com de totes les persones implicades.
 - ⇒ Principi de protecció de la dignitat de les persones: s'ha de protegir la dignitat tant de la persona víctima d'assetjament sexual, com la de totes les persones implicades en el procediment.
 - ⇒ Principis de seguretat jurídica, imparcialitat i dret a la defensa dels implicats: garantir el principi d'igualtat de tracte de les parts implicades.
 - ⇒ No re-victimització.

(5) Mapa de protecció

- Dissenyar i implementar un mapa de protecció realitzat amb la col·laboració de l'alumant.
- El professorat supervisa les zones amenaçadores.

(6) *Denúncia formal*

- Tot membre de l'equip docent que tengui indicis d'una situació d'assetjament sexual, té l'obligació de comunicar-ho al coordinador o coordinadora de protecció.
- Quan la situació sigui constitutiva de delictes, té l'obligació de comunicar-ho a fiscalia de menors.

(7) *Resposta contextual*

El compromís de l'alumnat en la protecció de la persona que ha patit assetjament sexual

- L'alumnat s'ha de comprometre a donar suport i acompanyar l'alumna o alumne víctima. L'acompanyament pot esser durant l'esbarjo, durant els canvis de classe del professorat o del grup classe, en els espais on no hi ha professorat,
- L'alumnat ha d'estar atent a les narratives sexistes dins les converses en xats i xarxes socials
- L'alumnat ha d'avisar al professorat d'indicis o de situacions d'alerta.
- Existeixen recursos per a evitar la victimització secundària, com, per exemple, el programa *bystanders*.

(8) *Empoderament i recuperació*

- L'empoderament de l'alumnat com a suport en la gestió de l'assetjament sexual.
- Es monitoritza el benestar de les víctimes d'assetjament sexual i es prenen mesures extremes si la resposta inicial es mostra ineficient.

5. OBSERVACIONS FINALS

L'assetjament sexual és l'epicentre del sistema sexe-gènere - el patriarcat. Per aquesta raó, la meua proposta està redactada des d'una perspectiva feminista i construccionista social que s'ajusta adequadament al fenomen de l'assetjament sexual, ja que en qüestiona els conceptes actuals de masculinitat i feminitat, i instrueix les institucions educatives per a adoptar-ne un marc àmpli basat en la construcció del gènere i la sexualitat. Per la naturalesa de l'assetjament sexual, abordar-lo als centres de secundària té una correlació directa amb la prevenció d'altres formes de violència de gènere a l'educació, com les violacions, la violència a la parella o els embarassos no desitjats.

Fent la redacció d'aquest projecte, he hagut de seleccionar, amb criteri, quina literatura en fonamenta la intervenció. Existeixen moltes propostes en aquest camp, que he ignorat, que estan al menys marginalment relacionades amb l'assetjament sexual, però, tal vegada hi són aplicables. La investigació empírica sobre l'assetjament sexual entre l'alumnat de secundària prové de fa 30 anys, i molts d'estudis rellevants es realitzaren durant la primera dècada. He mantingut aquelles referències quan, segons la meua opinió, la seva metodologia era rigorosa i les seves conclusions encara són vigents, en el nostre context.

A banda de la necessitat urgent d'elaborar un Protocol de prevenció i intervenció de l'assetjament sexual als centres de secundària de les Illes Balears, les principals conclusions de la meua proposta són: Primer, cal substituir el paradigma del *bullying* per un enfocament amb perspectiva de gènere de les violències escolars. En particular, els efectes secundaris d'ignorar les dimensions de gènere de les conductes d'assetjament sexual en són una mala identificació, una intervenció equivocada i unes solucions desencertades.

És necessari desnaturalitzar l'assetjament sexual. Per a aconseguir-ho, cal una estratègia holística que inclogui, tant els centres educatius, com l'Administració Pública. Primer, hauríem de realitzar un estudi local i estatal per a avaluar la prevalença i les formes específiques d'assetjament sexual. Segon, hauríem de conscienciar l'administració i el poder legislatiu de la importància d'abordar l'assetjament sexual a les escoles. Per exemple, calen corregir els defectes que he trobat al Decret 121/2010 de les Illes. El Projecte de Llei Orgànica de Protecció integral a la Infància i l'Adolescència davant la violència ja inclou un tractament de l'assetjament sexual. Tercer, els plans de coeducació haurien d'ésser obligatoris per a tots els centres. Quart, hauríem de supervisar al personal docent i dotar-lo de formació de qualitat. Cinquè, hauríem de substituir l'enfocament basat en l'emergència i denúncia i posar-hi, al centre, la prevenció i la recuperació i reparació. En definitiva, actualment, davant de l'assetjament sexual, incomplim la diligència deguda i els estàndards internacionals.

Consider que hi ha al menys dos temes que podrien mancar inexcusablement en aquesta proposta i que sí s'han analitzat a la literatura. Primer, l'assetjament sexual del qual en són víctimes les persones menors, per part d'adults, en els centres educatius i la resta de formes d'assetjament sexual del qual poden ésser-ne víctimes el personal PAS i el docent. Un tractament integral no pot excloure les persones adultes que treballen amb menors, les persones en formació en els centres educatius, les persones acomiadades, així com les famílies i les persones alienes al centre que puguin ésser agressores o víctimes

per part de membres del centre educatiu. És necessària una intervenció que consideri totes aquestes possibilitats.

Segon, no he detallat les intervencions específiques que s'han de realitzar en cada cas individual d'assetjament sexual. En particular no he descrit les mesures de resposta als incidents i el posterior tractament a la víctima i a l'agressor. La raó és que he trobat indispensable focalitzar-me en la prevenció primària i dotar l'Administració Pública d'un registre de reptes actuals i de criteris per a abordar l'assetjament sexual, de forma holística i no específica. En qualsevol cas, el Protocol de violència masclista entre l'alumnat de la Generalitat de Catalunya en conté bones especificacions, d'aquestes mesures.

6. REFERÈNCIES

6.1. Articles i estudis

AAUW (2001). *Hostile hallways: Bullying, teasing, and sexual harassment in school*. AAUW Educational Foundation, 1111 Sixteenth Street, NW, Washington, DC 20036.

AAUW (2011). *Crossing the line: Sexual harassment at school*. American Association of University Women. 1111 Sixteenth Street NW, Washington, DC 20036.²²

Anderson, E. (2006). Recent thinking about sexual harassment: A review essay. *Philosophy & Public Affairs*, 34(3), 284-311.

Barrère Unzueta, M. Á. (2013). El "acoso sexual": Una mirada a sus orígenes ya su evolución en la Unión Europea. En *Acoso sexual y acoso por razón de sexo: actuación de las administraciones públicas y de las empresas* (pp. 17-50). Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada.

Bendixen, M., Daveronis, J., i Kennair, L. E. O. (2018). The effects of non-physical peer sexual harassment on high school students' psychological well-being in Norway: consistent and stable findings across studies. *International journal of public health*, 63(1), 3-11.

Berdahl, J. L. (2007). Harassment based on sex: Protecting social status in the context of gender hierarchy. *Academy of Management Review*, 32(2), 641-658.

Bernstein, A. (1997). Treating sexual harassment with respect. *Harvard Law Review*, 445-527.

Bodelón, E., i Gala Durán, C. (2013). Protocolos contra el acoso sexual y por razón de sexo en el ámbito de las empresas. En *Acoso sexual y acoso por razón de sexo: actuación de las*

²² Realitzat per Hill, C. i Kearl, H.

administraciones públicas y de las empresas (pp. 133-260). Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada.

Bogart, K., i Stein, N. (1987). Breaking the silence: Sexual harassment in education. *Peabody Journal of Education*, 64(4), 146-163.

Bucchianeri, M. M., Eisenberg, M. E., Wall, M. M., Piran, N., & Neumark-Sztainer, D. (2014). Multiple types of harassment: associations with emotional well-being and unhealthy behaviors in adolescents. *Journal of Adolescent Health*, 54(6), 724-729.

Carrera-Fernández, M. V., Cid-Fernández, X. M., Almeida, A., González-Fernández, A., i Lameiras-Fernández, M. (2019). Me and Us Versus the Others: Troubling the Bullying Phenomenon. *Youth & Society*, 0044118X19857868.

Carrera-Fernández, M. V., Lameiras-Fernández, M., Rodríguez-Castro, Y., i Vallejo-Medina, P. (2013). Bullying among Spanish secondary education students: the role of gender traits, sexism, and homophobia. *Journal of interpersonal violence*, 28(14), 2915-2940.

Carrera-Fernández, M. V., DePalma, R., i Lameiras, M. (2011). Toward a more comprehensive understanding of bullying in school settings. *Educational Psychology Review*, 23(4), 479-499.

Carrera-Fernández, M. V., Fernández, M. L., Castro, Y. R., Garrido, J. M. F., i Otero, M. C. (2013). Bullying in Spanish secondary schools: Gender-based differences. *The Spanish journal of psychology*, 16.

Carrera-Fernández, M. V., Cid-Fernández, X. M., Almeida, A., González-Fernández, A., i Rodríguez Castro, Y. (2019). Gender-Bashing in Adolescents: Structural Relations with Heterosexual Matrix, Racism/Xenophobia and Attitudes Toward Bullying. *Journal of school health*, 89(7), 536-548.

- Castro, Y. R., Ruido, P. A., Fernández, M. L., i Garrido, J. M. F. (2018). Del " sexting " al cibercontrol en las relaciones de pareja de adolescentes españoles: análisis de sus argumentos. *Revista latinoamericana de psicología*, 50(3), 170-178.
- Chiodo, D., Wolfe, D. A., Crooks, C., Hughes, R., i Jaffe, P. (2009). Impact of sexual harassment victimization by peers on subsequent adolescent victimization and adjustment: A longitudinal study. *Journal of Adolescent Health*, 45(3), 246-252.
- Clear, E. R., Coker, A. L., Cook-Craig, P. G., Bush, H. M., Garcia, L. S., Williams, C. M., ... & Fisher, B. S. (2014). Sexual harassment victimization and perpetration among high school students. *Violence Against Women*, 20(10), 1203-1219.
- Collell, J., i Escudé, C. (2006a). Maltractament entre alumnes (I). Presentació d'un qüestionari per avaluar les relacions entre iguals. *Ambits de psicopedagogia: revista catalana de psicopedagogia i educació*, (18), 8-12.
- Collell, J., i Escudé, C. (2006b). Maltractament entre alumnes (II). Administració del CESC:(Conducta i Experiències Socials a Classe). *Ambits de psicopedagogia: revista catalana de psicopedagogia i educació*, (18), 13-21.
- Collell, J., i Escudé, C. (2007). Una aproximació al fenomen del maltractament entre alumnes (Bullying). *ICEV. Revista d'Estudis de la Violència*, 1(4), 1-12.
- Couchot-Schiex, S., Moignard, B., & Richard, G. (2016). Cybersexisme: une étude sociologique dans des établissements scolaires franciliens. *Centre Hubertine Auclert*.
- Crosthwaite, J., i Priest, G. (1996). The definition of sexual harassment. *Australasian Journal of Philosophy*, 74(1), 66-82.
- Dahinten, V. S. (2003). Peer sexual harassment in adolescence: The function of gender. *Canadian Journal of Nursing Research Archive*, 35(2)

- Dahlqvist, H. Z., Landstedt, E., Young, R., i Gådin, K. G. (2016). Dimensions of peer sexual harassment victimization and depressive symptoms in adolescence: A longitudinal cross-lagged study in a Swedish sample. *Journal of youth and adolescence*, 45(5), 858-873.
- Daza Bonachela, M., Gil Ruiz, J.M., Martín Muñoz, A., Castro Rubio, A. (2012). Las medidas disuasorias frente al acoso sexual y por razón de género. *Madrid: Dykinson*.
- Eliasson, M. A., Isaksson, K., i Laflamme, L. (2007). Verbal abuse in school. Constructions of gender among 14-to 15-year-olds. *Gender and Education*, 19(5), 587-605.
- Eom, E., Restaino, S., Perkins, A. M., Neveln, N., i Harrington, J. W. (2015). Sexual harassment in middle and high school children and effects on physical and mental health. *Clinical pediatrics*, 54(5), 430-438.
- Farley, L. (1980). *Sexual Shakedown: The Harassment of Women in the Working World. Melbourne House, London*.
- Felix, E. D., i McMahon, S. D. (2006). Gender and multiple forms of peer victimization: How do they influence adolescent psychosocial adjustment?. *Violence and Victims*, 21(6), 707-724.
- Felix, E. D., i McMahon, S. D. (2007). The role of gender in peer victimization among youth: A study of incidence, interrelations, and social cognitive correlates. *Journal of School Violence*, 6(3), 27-44.
- Fineran, S., i Bennett, L. (1999). Gender and power issues of peer sexual harassment among teenagers. *Journal of interpersonal violence*, 14(6), 626-641.
- Fineran, S., i Bolen, R. M. (2006). Risk factors for peer sexual harassment in schools. *Journal of interpersonal violence*, 21(9), 1169-1190.

- Firmin, C. (2019). School rules of (sexual) engagement: government, staff and student contributions to the norms of peer sexual-abuse in seven UK schools. *Journal of Sexual Aggression*, 1-13.
- Firmin, C. (2020). *Contextual Safeguarding and Child Protection: Rewriting the Rules*. Routledge.
- Firmin, C., Lloyd, J., i Walker, J. (2019). Beyond referrals: levers for addressing harmful sexual behaviours between students at school in England. *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 32(10), 1229-1249.
- Fitzgerald, L. F. (1990). Sexual harassment: The definition and measurement of a construct. *Ivory power: Sexual harassment on campus*, 21(22), 24-30.
- Fitzgerald, L. F., Gelfand, M. J., i Drasgow, F. (1995). The structure of sexual harassment: A confirmatory analysis across cultures and settings. *Journal of Vocational Behavior*, 47, 164–177.
- Fitzgerald, L. F., Gelfand, M. J., i Drasgow, F. (1996). Measuring sexual harassment: Theoretical and psychometric advances. *Basic and applied social psychology*, 17(4), 425-445.
- Fitzgerald, L. F., i Shullman, S. L. (1993). Sexual harassment: A research analysis and agenda for the 1990s. *Journal of Vocational Behavior*, 42(1), 5-27.
- Fitzgerald, L. F., Swan, S., i Magley, V. J. (1997). But was it really sexual harassment?: Legal, behavioral, and psychological definitions of the workplace victimization of women.
- Gådin, K. G. (2012). Sexual harassment of girls in elementary school: A concealed phenomenon within a heterosexual romantic discourse. *Journal of interpersonal violence*, 27(9), 1762-1779.

- Gådin, K. G., Weiner, G., i Ahlgren, C. (2013). School health promotion to increase empowerment, gender equality and pupil participation: a focus group study of a Swedish elementary school initiative. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 57(1), 54-70.
- Gillander Gådin, K., i Stein, N. (2019). Do schools normalise sexual harassment? An analysis of a legal case regarding sexual harassment in a Swedish high school. *Gender and Education*, 31(7), 920-937.
- Girlguiding .(2017). Girls' attitudes survey. Es pot trobar a <https://www.girlguiding.org.uk/globalassets/docs-and-resources/research-and-campaigns/girls-attitudes-survey-2017.pdf>
- Giuffre, P. A., i Williams, C. L. (1994). Boundary lines: Labeling sexual harassment in restaurants. *Gender & Society*, 8(3), 378-401.
- Goldstein, S. E., Malanchuk, O., Davis-Kean, P. E., i Eccles, J. S. (2007). Risk factors of sexual harassment by peers: A longitudinal investigation of African American and European American adolescents. *Journal of Research on Adolescence*, 17(2), 285-300.
- Gruber, J. E. (1997). An epidemiology of sexual harassment: Evidence from North America and Europe. In W. O'Donohue (Ed.), *Sexual Harassment: Theory, research, and treatment*. (pp. 84-99). Needham Heights: Allyn & Bacon.
- Gruber, J. E., & Fineran, S. (2008). Comparing the impact of bullying and sexual harassment victimization on the mental and physical health of adolescents. *Sex roles*, 59(1-2), 1.
- Gruber, J., & Fineran, S. (2016). Sexual harassment, bullying, and school outcomes for high school girls and boys. *Violence Against Women*, 22(1), 112-133.
- Hart, C. G. (2019). The Penalties For Self-Reporting Sexual Harassment. *Gender & Society*, 33(4), 534-559.

- Hearn, J., i Parkin, W. (2005). Recognition processes in sexual harassment, bullying and violence at work. The move to organization violations. En Gruber, J., & Morgan, P. (Eds.). (2005). *In the company of men: Male dominance and sexual harassment*. UPNE. 92-116.
- Helweg-Larsen, K., Schütt, N., & Larsen, H. B. (2012). Predictors and protective factors for adolescent Internet victimization: Results from a 2008 nationwide Danish youth survey. *Acta Paediatrica*, *101*(5), 533-539.
- Human Rights Council (2018), thirty-eighth session, 18 June–6 July 2018, “Report of the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences on online violence against women and girls from a human rights perspective”, disponible a https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/.../Session38/.../A_HRC_38_47_EN.docx
- Kaltiala-Heino, R., Fröjd, S., & Marttunen, M. (2016). Sexual harassment and emotional and behavioural symptoms in adolescence: stronger associations among boys than girls. *Social psychiatry and psychiatric epidemiology*, *51*(8), 1193-1201.
- Kaltiala-Heino, R., Fröjd, S., i Marttunen, M. (2016). Sexual harassment victimization in adolescence: Associations with family background. *Child Abuse & Neglect*, *56*, 11-19.
- Katz-Wise, S. L., & Hyde, J. S. (2012). Victimization experiences of lesbian, gay, and bisexual individuals: A meta-analysis. *Journal of sex research*, *49*(2-3), 142-167.
- Kennair, L. E. O., & Bendixen, M. (2012). Sociosexuality as predictor of sexual harassment and coercion in female and male high school students. *Evolution and Human Behavior*, *33*(5), 479-490.
- Larkin, J. (1994). Walking through walls: the sexual harassment of high school Girls. *Gender and Education*, *6*(3), 263-280.
- Leach, F. E., Dunne, M., i Salvi, F. (2014). School related gender-based violence. Estudio realitzat per a la UNESCO:

http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/HIV-AIDS/pdf/SRGBV_UNESCO_Global_ReviewJan2014.pdf

- Leach, F., Dunne, M., & Salvi, F. (2014). A global review of current issues and approaches in policy, programming and implementation responses to school-related gender-based violence (SRGBV) for the education sector. *Background paper prepared for UNESCO*.
- Lenhart, S. A. (2004). *Clinical aspects of sexual harassment and gender discrimination: Psychological consequences and treatment interventions*. Routledge.
- Lichty, L. F., i Campbell, R. (2012). Targets and witnesses: Middle school students' sexual harassment experiences. *The Journal of Early Adolescence*, 32(3), 414-430.
- Liu, W., Taylor, B. G., i Mumford, E. A. (2020). Profiles of adolescent relationship abuse and sexual harassment: a latent class analysis. *Prevention science*, 21(3), 377-387.
- Lloyd, J., Walker, J., & Firmin, C. (2020). Keeping children safe? Advancing social care assessments to address harmful sexual behaviour in schools. *Child & Family Social Work*.
- Long, R., & Hubble, S. (2020). Sexual harassment in education. Es por trobar a <https://dera.ioe.ac.uk/34945/1/CBP-8117.pdf>
- Lonsway, K. A., Cortina, L. M., & Magley, V. J. (2008). Sexual harassment mythology: Definition, conceptualization, and measurement. *Sex roles*, 58(9-10), 599-615.
- Lousada Arochena, J. F. (2018). *El acoso sexual en el convenio de Estambul y su transposición interna: el pacto de estado en materia de violencia de género*. En Gil Ruiz, J. M. (2018). *El convenio de Estambul: como marco de derecho antidisubordinadorio*. Dykinson S.L. Madrid. 71-100.
- MacKinnon, C. A. (1979). *Sexual harassment of working women: A case of sex discrimination* (No. 19). Yale University Press.

- MacKinnon, C. A., & Siegel, R. B. (Eds.). (2008). *Directions in sexual harassment law*. Yale University Press.
- Magalhães, M. J., Kelly, L., Sharp-Jeffs, N., & Dhaliwal, S. (2018). Speak up/speak out intervention programme: prevention of sexual harassment in schools: plan of activities and sessions guide.
- Marret, M. J., & Choo, W. Y. (2017). Factors associated with online victimisation among Malaysian adolescents who use social networking sites: a cross-sectional study. *BMJ open*, 7(6), e014959.
- McGlynn, C., Rackley, E., & Houghton, R. (2017). Beyond ‘revenge porn’: The continuum of image-based sexual abuse. *Feminist Legal Studies*, 25(1), 25-46.
- McMaster, L. E., Connolly, J., Pepler, D., & Craig, W. M. (2002). Peer to peer sexual harassment in early adolescence: A developmental perspective. *Development and Psychopathology*, 14(1), 91-105.
- Mitchell, K. J., Wolak, J., & Finkelhor, D. (2008). Are blogs putting youth at risk for online sexual solicitation or harassment?. *Child abuse & neglect*, 32(2), 277-294.
- Mitchell, K. J., Ybarra, M. L., & Korchmaros, J. D. (2014). Sexual harassment among adolescents of different sexual orientations and gender identities. *Child abuse & neglect*, 38(2), 280-295.
- Olweus, D. (2010). Understanding and Researching Bullying. Some Critical Issues. En *Handbook of Bullying in Schools. An International Perspective*, editat per Shane R. Jimerson, Susan M. Swearer, & Dorothy L. Espelage, 9–33. New York: Routledge.
- Ortega, R., Rivera, F. J. O., & Sánchez, V. (2008). Violencia sexual entre compañeros y violencia en parejas adolescentes. *International Journal of Psychology and Psychological Therapy*, 8(1), 63-72.

- Ortega, R., Sánchez, V., Ortega-Rivera, J., Nocentini, A., & Menesini, E. (2010). Peer sexual harassment in adolescent girls: A cross-national study (Spain-Italy). *International Journal of Clinical and Health Psychology*, *10*(2), 245-264.
- Pérez del Río, T. (2009). La violencia de género en el ámbito laboral: el acoso sexual i el acoso sexista. Editorial Bomarzo S.L. Alacant.
- Petersen, J. L., & Hyde, J. S. (2013). Peer sexual harassment and disordered eating in early adolescence. *Developmental psychology*, *49*(1), 184.
- Polce-Lynch, M., Myers, B. J., Kliewer, W., i Kilmartin, C. (2001). Adolescent self-esteem and gender: Exploring relations to sexual harassment, body image, media influence, and emotional expression. *Journal of Youth and Adolescence*, *30*(2), 225-244.
- Quinn, B. A. (2005). Toward a criminology of sexual harassment. En Gruber, J., & Morgan, P. (Eds.). (2005). *In the company of men: Male dominance and sexual harassment*. UPNE. 26-44.
- Rawlings, Victoria. "‘It's not bullying’, ‘It's just a joke’: Teacher and student discursive manoeuvres around gendered violence." *British Educational Research Journal* *45.4* (2019): 698-716.
- Reed, E., Salazar, M., Agah, N., Behar, A. I., Silverman, J. G., Walsh-Buhi, E., ... & Raj, A. (2019). Experiencing sexual harassment by males and associated substance use & poor mental health outcomes among adolescent girls in the US. *SSM-Population Health*, *9*, 100476.
- Reed, E., Wong, A., i Raj, A. (2019). Cyber sexual harassment: a summary of current measures and implications for future research. *Violence against women*, 1077801219880959.

- Rose, C. A., Monda-Amaya, L. E., & Espelage, D. L. (2011). Bullying perpetration and victimization in special education: A review of the literature. *Remedial and special education, 32*(2), 114-130.
- Rubio Castro, A., i Gil Ruíz, J. M. (2012). Dignidad e igualdad de derechos. El acoso en el trabajo. *Editorial Dykinson, Madrid*.
- Salvà Mut, F., Rosselló Ramon, M., Quintana Murci, E.(2018). *Coeducar i prevenir la violència de gènere en l'educació secundària obligatòria: orientacions i recursos*. Edicions UIB. Palma
- Sánchez, V., Muñoz-Fernández, N., & Vega-Gea, E. (2017). Peer sexual cybervictimization in adolescents: Development and validation of a scale. *International journal of clinical and health psychology, 17*(2), 171-179.
- Schnoll, J. S., Connolly, J., Josephson, W. J., Pepler, D., i Simkins-Strong, E. (2015). Same-and cross-gender sexual harassment victimization in middle school: A developmental-contextual perspective. *Journal of School Violence, 14*(2), 196-216.
- Shute, R., Owens, L., i Slee, P. (2008). Everyday victimization of adolescent girls by boys: Sexual harassment, bullying or aggression?. *Sex roles, 58*(7-8), 477-489.
- Smith, P. K. (2004). Bullying: recent developments. *Child and adolescent mental health, 9*(3), 98-103.
- Solberg, M. E., Olweus, D., i Endresen, I. M. (2007). Bullies and victims at school: Are they the same pupils?. *British journal of educational psychology, 77*(2), 441-464.
- Stein, N. (2003). Bullying or Sexual Harassment-The Missing Discourse of Rights in an Era of Zero Tolerance. *Ariz. L. Rev., 45*, 783.
- Stein, N. D., & Mennemeier, K. A. (2011). Addressing the gendered dimensions of harassment and bullying: What domestic and sexual violence advocates need to know. *Critical Issue*

Brief, The National Resource Center on Domestic Violence & the National Sexual Violence Resource, Harrisburg, PA.

Stein, N. D., Mennemeier, K., Russ, N., i Taylor, B. (2018). Shifting boundaries: Lessons on relationships for students in middle school. *Preventing violence against women and girls: Educational work with children and young people.*

Superson, A. M. (1993). A feminist definition of sexual harassment. *Journal of Social Philosophy*, 24(1), 46-64.

Taramundi, D. M. (2013). Protocolos contra el acoso sexual y por razón de sexo en el ámbito de las administraciones públicas. En *Acoso sexual y acoso por razón de sexo: actuación de las administraciones públicas y de las empresas* (pp. 87-131). Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada.

Taylor, B. G., Mumford, E. A., i Stein, N. D. (2015). Effectiveness of “shifting boundaries” teen dating violence prevention program for subgroups of middle school students. *Journal of Adolescent Health*, 56(2), S20-S26.

Taylor, B. G., Stein, N. D., Mumford, E. A., i Woods, D. (2013). Shifting boundaries: An experimental evaluation of a dating violence prevention program in middle schools. *Prevention science*, 14(1), 64-76.

Till, F. J. (1980). *Sexual Harassment: A Report on the Sexual Harassment of Students*. US Department of Education.

Timmerman, G. (2002). A comparison between unwanted sexual behavior by teachers and by peers in secondary schools. *Journal of Youth and Adolescence*, 31(5), 397-404.

Timmerman, G. (2004). Adolescents' psychological health and experiences with unwanted sexual behavior at school. *Adolescence*, 39(156), 817-825.

- Tolman, D. L., Davis, B. R., i Bowman, C. P. (2016). "That's just how it is" A gendered analysis of masculinity and femininity ideologies in adolescent girls' and boys' heterosexual relationships. *Journal of Adolescent Research*, 31(1), 3-31.
- Toomey, R. B., Card, N. A., i Casper, D. M. (2014). Peers' perceptions of gender nonconformity: Associations with overt and relational peer victimization and aggression in early adolescence. *The Journal of early adolescence*, 34(4), 463-485.
- Toomey, R. B., Ryan, C., Diaz, R. M., Card, N. A., i Russell, S. T. (2013). Gender-nonconforming lesbian, gay, bisexual, and transgender youth: school victimization and young adult psychosocial adjustment.
- UNESCO (2014). A global review of current issues and approaches in policy, programming and implementation responses to school-related gender-based violence (SRGBV) for the education sector. *Background paper prepared for UNESCO*.²³
- Vega-Gea, E., Ortega-Ruiz, R., & Sánchez, V. (2016). Peer sexual harassment in adolescence: Dimensions of the sexual harassment survey in boys and girls. *International Journal of Clinical and Health Psychology*, 16(1), 47-57.
- Vicario-Molina, I. M., Fuertes, A. M., & Orgaz, B. B. (2010). Acoso sexual entre iguales: Incidencia y reacción emocional en una muestra de estudiantes de 4 de educación secundaria obligatoria. *Psicología Conductual*, 18(3), 629.
- Walby, S., Towers, J., Balderston, S., Corradi, C., Francis, B. J., Heiskanen, M., ... & Stockl, H. (2017). *The concept and measurement of violence against women and men*. Policy Press.

²³ Realitzat per Leach, F., Dunne, M. i Salvi, F.

- Walker, J. (2020). Tough girls: gender performance and safety within schools. *Children's Geographies*, 1-14.
- Ybarra, M. L., Espelage, D. L., & Mitchell, K. J. (2007). The co-occurrence of Internet harassment and unwanted sexual solicitation victimization and perpetration: Associations with psychosocial indicators. *Journal of Adolescent Health*, 41(6), S31-S41.
- Young, A. M., Grey, M., i Boyd, C. J. (2009). Adolescents' experiences of sexual assault by peers: Prevalence and nature of victimization occurring within and outside of school. *Journal of youth and adolescence*, 38(8), 1072-1083.
- Zippel, K. S. (2006). *The politics of sexual harassment: A comparative study of the United States, the European Union, and Germany*. Cambridge University Press.

6.2. Normativa

Normativa internacional

- Convención sobre los Derechos del Niño, adoptada por la Asamblea General de las Naciones Unidas el 20 de noviembre de 1989. Ratificat per Espanya. BOE», de 31 de diciembre de 1990, núm. 313.
- Convención sobre la eliminación de todas las formas de discriminación contra la mujer, hecha en Nueva York el 18 de diciembre de 1979. Ratificat per Espanya. «BOE» , de 21 de marzo de 1984, núm. 69
- El Conveni del Consell d'Europa sobre prevenció i lluita contra la violència contra la dona i la violència domèstica, Istanbul. ratificat per Espanya des de 2014 «BOE» núm. 137, de 6 de junio de 2014
- Convenio para la protección de los niños contra la explotación y el abuso sexual, hecho en Lanzarote el 27 de Octubre de 2007, y ratificado por España en el año 2010 (BOE de 12 de noviembre de 2010), conocido como “Convenio de Lanzarote”

Normativa estatal

Espanya. Codi Civil. Real Decreto de 24 de julio de 1889 por el que se publica el Código Civil. «Gaceta de Madrid» núm. 206, de 25/07/1889

Espanya. Llei Orgànica 1/2004, de 28 de desembre, de mesures de protecció integral contra la violència de gènere

Espanya. Llei Orgànica 2/2006, de 3 de maig, d'educació (LOE)

Espanya. Llei Orgànica 3/2007, de 22 de març, igualtat efectiva entre dones i homes

Espanya. Llei Orgànica 2/2010, de 3 de març, de salut sexual i reproductiva i de la interrupció voluntària de l'embaràs

Espanya. Projecte de Llei Orgànica 2020 de protecció integral a la infància i la adolescència front a la violència

Normativa autonòmica

Llei 8/2016, de 30 de maig, per garantir els drets de lesbianes, gais, trans, bisexuals i intersexuals i per eradicar la LGTBI fòbia

Llei 11/2016, de 28 de juliol, d'igualtat de dones i homes a les Illes Balears

Decret 121/2010, de 10 de desembre, pel qual s'estableixen els drets i els deures dels alumnes i les normes de convivència als centres docents no universitaris sostinguts amb fons públics de les Illes Balears

Decret 34/2015, de 15 de maig, pel qual s'estableix el currículum de l'educació secundària obligatòria a les Illes Balears

ANNEX 1: LLISTA DE MITES SOBRE L'ASSETJAMENT SEXUAL

de Lonsway, Cortina i Magley (2008)

- I No és un cas d'assetjament sexual perquè
- A) Ella no ha protestat/denunciat/demanat ajuda.
 - B) Ella no ha tingut conseqüències laborals/educatives.
 - C) L'agressor era un company/estudiant, no un professor/cap.
 - D) Fou una conducta verbal però no física.
- II No era la intenció de l'agressor
- A) General.
 - B) Havia begut
 - C) Estava passant per un mal moment
- III Ella ho volia o li va agradar.
- IV L'assetjament sexual és un event bastant anormal
- A) Sols ocorre dins entorns masculinitzats.
 - B) Sols ocorre a dones que són o actuen de forma sexy
 - C) Els agressors són psicòtics/pervertits/lletjos/sexualment frustrats.
- V No és per a tant.
- A) General.
 - B) Sols ha passat una vegada.
 - C) Les dones exigeren els efectes/danys.
 - D) Ella no ha patit conseqüències adverses.
 - E) Tampoc l'han violada/agredida.
 - F) És un assumpte privat, no de l'organització.
 - G) És un problema inventat per les feministes.
- VI Realment, és sobre sexe.
- A) Només és flirteig/atracció sexual.
 - B) És natural/inevitable.
 - C) Els comentaris/bromes sexuals fan de l'escola un lloc més interessant.
 - D) Les dones tenen la pell molt fina.
- VII Ella s'ho ha cercat.
- A) General.
 - B) Per ser una borde.
 - C) Per vestir de forma provocadora.
 - D) Per burlar-se dels companys a l'escola.
 - E) Per treballar amb homes.
- VIII Ella menteix.
- A) General.
 - B) Per encobrir una aventura.
 - C) Per posar-lo gelós
 - D) Per obtenir un tracte especial/notes/doblers.
 - E) Perquè està desesperada/inestable
 - F) Perquè és una fantasia
 - G) Perquè ho ha aconseguit follant.
 - H) Les dones denuncien per qualsevol cosa.
 - I) Les dones obtenen beneficis denunciant.
- IX Denunciar és molt fàcil.
- A) Les dones denuncien per qualsevol cosa.
 - B) Les dones obtenen beneficis denunciant.
- X L'histèria de l'assetjament sexual té conseqüències.
- A) Ens porta a la correcció política.
 - B) Les relacions normals es tornen difícils.
- XI Les dones poden/han d'aturar-ho.
- A) General.
 - B) Evitant a l'agressor.
 - C) Queixant-se verbalment.
 - D) Denunciant

ANNEX 2: LA LIVIA, UN CAS D'ASSETJAMENT SEXUAL

A fi de poder explicar a l'alumnat l'experiència d'assetjament sexual, i ensenyar a identificar-ne els elements, reconstruiré aquí el desenvolupament progressiu d'un cas específic d'assetjament sexual. El cas prové de l'estudi realitzat sobre 12 centres de secundària de la Regió parisina per Couchot-Schiex, Moignard, i Richard i descriu l'entrevista amb la Livia, una al·lota de 13 anys, víctima d'assetjament sexual (Couchot-Schiex, Moignard, i Richard, 2016).²⁴

Livia: *«Es vespre xerravem per telèfon. Ell m'havia cridat: “què faras?” Li he dit: “prendré una dutxa”. Ell ha dit: “súper! M'envies una foto?” Jo sabia que era un tio en ganes de veure ties. No soc beneita. L'hi he dit: “per què? No en tenc ganes”. Ell m'ha dit: “no ets com ses altres ties que he vist: quan sortia amb altres ties, els demanava fotos i elles me les enviaven sempre. Ets rara”. Ha començat a insultar-me.»*

Entrevistador: *«Quina classe d'insults?»*

Livia: *«M'ha dit: Ets una, de totes maneres. Perdoni sa paraula: “Ets una mala puta”, i d'altres coses molt vulgars.»*

Entrevistador: *«Què pensaves quan te deia aquets insults?»*

Livia: *«Jo no era ingènua, eh, deia lo que sentia: “Atura i aquetes coses. Després he pensat: “me conec. Li eviaré una foto. Pot esser que li agradarà”. En aquell moment, no veia es risc que això tenia.»*

²⁴ A continuació reproduïxo la meua traducció personal des del francès de Couchot-Schiex, Moignard, i Richard, 2016, p. 46 – 47.

Entrevistador: *«Ets a la dutxa, fas la foto?»*

Livia: *«Sí. M'havia posat sa mà per tapar un poc. I li he enviada. Quan l'he tornat a cridar, m'ha dit: "És collonut, així, si te portes com una puta amb jo, ja sabré lo que puc fer" .»*

Entrevistador: *«Què has pensat quan t'ha dit això?»*

Livia: *«No és una traició, però és horrible. Però li he enviat és meu cos! Per a enviar es cos, s'ha de conèixer molt bé sa persona. No me sent bé, m'he descobert. Se que si no accept, enviarà sa foto. (...) M'agradaria haver estat més intel.ligent i no haver enviat mai aquesta foto.»*

Podem observar tres elements detonants de l'assetjament sexual. Primer, el company de la Livia la pressiona perquè li enviï una foto, comparant-la amb altres al·lotes i insultant-la. Així la Livia està forçada a enviar la foto tot i que ella s'hi ha negat verbalment. Segon, uns minuts després d'enviar la foto, quan el company li diu que pretén guardar la foto en cas de que "es porti com una puta amb ell". Es a dir, el que era en principi una foto per a ús privat entre ells es converteix en una eina d'ús públic, una eina per a pressionar-la i controlar-la.

Livia: *«Ha enviat sa foto an es seu millor amic.»*

Entrevistador: *Com ho has sabut?*

Livia: *«M'ha dir: "Just ara he enviat sa foto en es meu millor amic". M'he sorprés: "Ho dius en serio?" En aquest momento el detest interiorment. »*

Livia: *Mos havíem discutit per una beneitura, he decidit penjar-la a ses xarxes socials. Per venjança. Jo estava totalment abatuda... Ha fet sa seva feina, sa foto... Ets alumnes m'amenaçaven d'enviar-la a sa meva familia (...) Tothom n'estava al corrent. En es pati, es passadissos, quan pasava tothom me mirava de dalt a baix.*

Me acribillaven amb sa mirada. Ho sabien i me deien: “Idò, Livia, això fan ses fotos?” Me deien: “Putà, no tens vergonya de lo que ets?” Cridaven i m’enrevoltaven (...) Anava de boca en boca i en notetes.»

El tercer, una discussió amb el seu company l’empeny a compatir la foto per les xarxes socials. Així, la foto passa de l’àmbit privat a l’àmbit públic, contaminant l’entorn físic escolar.

Livia: «Era durant es curs. Hi havia un grup de ties dins sa meva classe que me molestaven sempre. Quan intentaba aixecar es dit o dir-li alguna cosa a es professor, elles me començaven a insultar, a xerrar baixet entre elles (...) No me sentia bé dins sa meva classe. (...) Hi havia una tia que suposava que era sa meva millor amiga. Ella s’ha aprofitat de sa foto per donar-me mala fama. Ella mateixa l’ha compartida, aquesta foto, se n’ha rigut de mi. Això m’ha fet pensar que és necessari desconfiar de sa gent, perquè te diuen que són amics, però a darrere no ho són.»

Aquest tipus d’episodi no és excepcional. Tots els instituts que es varen analitzar a l’estudi varen reconèixer que events semblants havien ocorregut, al menys una vegada. Aquestes experiències resulten brutals per a les víctimes i contribueixen a la disseminació d’expectatives i normes de gènere.

ANNEX 3: QÜESTIONARI A CLASSE

CURS: _____ EDAT: _____

DATA: _____ NEN NENA
 ALTRES

Volem saber si hi ha casos d'assetjament sexual a s'institut, i si passa sovint

	Sovint	A vegades	Mai
1 Han escampat rumors sobre la meva vida sexual	_____	_____	_____
2 M'han tocat de forma sexual	_____	_____	_____
3 M'han fet bromes	_____	_____	_____
4 M'han enviat missatges sexuals sense que jo ho volgués	_____	_____	_____
5 M'han dit "puta" o "maricó", o paraules semblants	_____	_____	_____
6 Han intentat besar-me o tocar-me sense que jo ho volgués	_____	_____	_____
7 M'han intentat despullar	_____	_____	_____
8 M'han pressionat per mantenir sexe.	_____	_____	_____

Com respon el teu centre davant l'assetjament sexual?

	Sí	No	No ho sé
1 Parlaria amb algún membre del professorat si tenc dubtes sobre l'assetjament sexual	_____	_____	_____
2 Li contaria a algún membre del professorat, si sabés que estan compartint una imatge sexual d'una companya o un company	_____	_____	_____
3 Parlaria amb algún membre del professorat si sabès que han pressionat algú de classe per mantenir relacions sexuals	_____	_____	_____
4 Crec que el professorat em pot protegir davant l'assetjament sexual.	_____	_____	_____

Qué creus que pot fer l'institut per a millorar la seva resposta davant l'assetjament sexual

Volem saber on ocorre l'assetjament sexual

Si coneixes algún cas d'assetjament sexual, on és que es dona?

- En els banys
- En el pati
- Dins la classe
- En els corredors
- Dins el bus escolar
- Un altre lloc: _____

ANNEX 4: ELEMENTS D'AVALUACIÓ DEL PROTOCOL

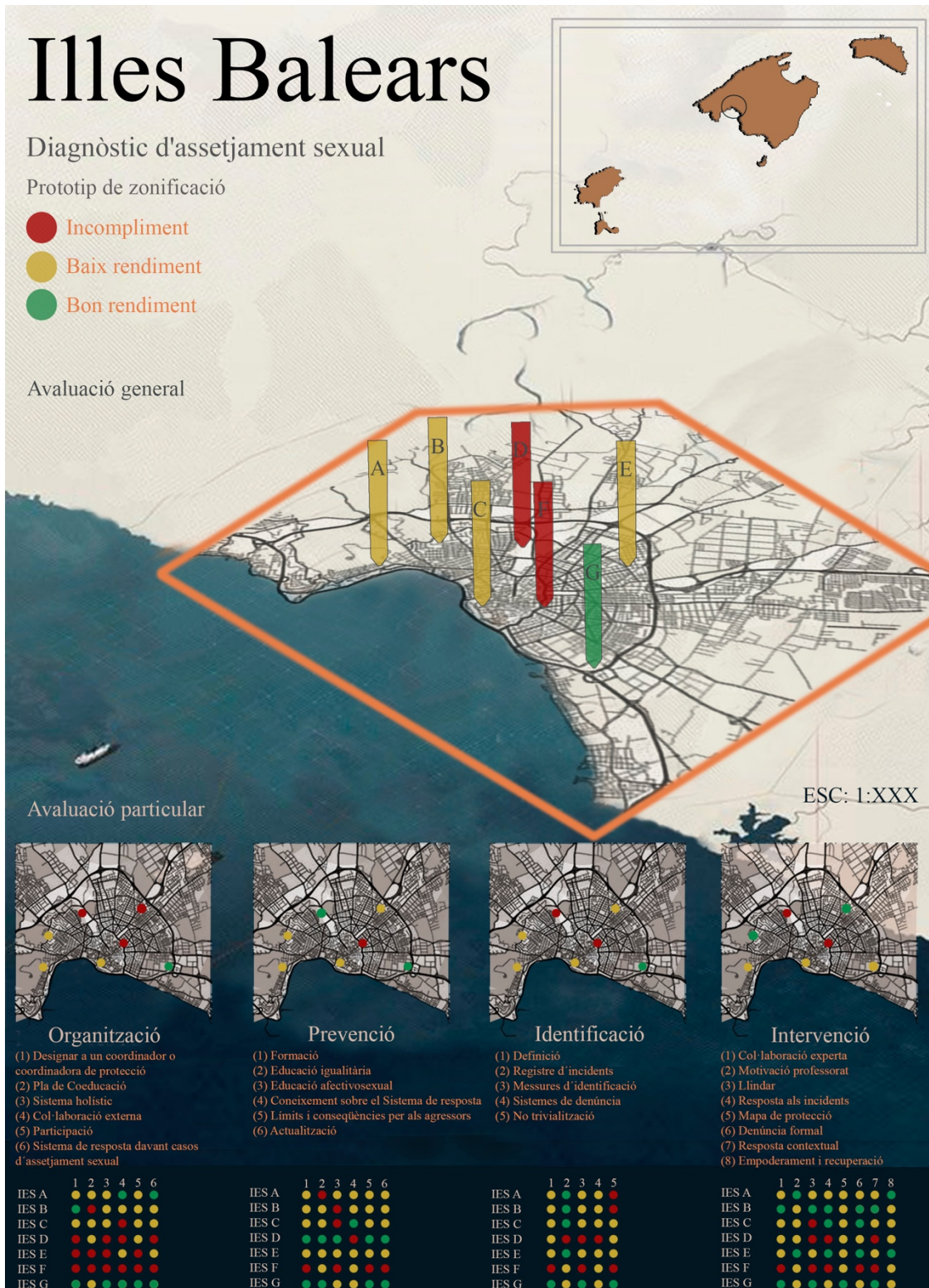
Organització				
Elements	Bon rendiment (1)	Baix rendiment (0.5)	Incompliment (0)	Avaluació (Elements positius i negatius)
coordinador / coordinadora				
Pla de Coeducació				
Sistema holístic				
Sistema de resposta				
Col·laboració externa				
Participació				

Prevenició				
Elements	Bon rendiment (1)	Baix rendiment (0.5)	Incompliment (0)	Avaluació (Elements positius i negatius)
Formació				
Coneixement sobre el sistema de resposta				
Educació afectivosexual				
Límits i conseqüències per al agressors				
Educació igualitària				
Actualització				

Identificació				
Elements	Bon rendiment (1)	Baix rendiment (0.5)	Incompliment (0)	Avaluació (Elements positius i negatius)
Definició				
Registre d'incidents				
Messures d'incidents				
Sistemes de denúncia				
No trivialització				

Intervenció				
Elements	Bon rendiment (1)	Baix rendiment (0.5)	Incompliment (0)	Avaluació (Elements positius i negatius)
Col·laboració experta				
Motivació professorat				
Llindar				
Resposta als incidents				
Mapa de seguretat				
Denúncia formal				
Resposta contextual				
Empoderament i recuperació				

ANNEX 5: PROTOTIP DE ZONIFICACIÓ

ANNEX 6: DE NO PLAGI

**Universitat de les
Illes Balears**

D. / Dña **Miquel Forteza Moll** con DNI **43211707C**, estudiante del Máster en Políticas de Igualdad y Prevención de la Violencia de Género de la Universitat de les Illes Balears, curso **2019 – 2020**, como autor/a de este documento académico, titulado:

**Protocol de prevenció i intervenció de l'assetjament sexual per als centres de
secundària de les Illes Balears**

presentado como Trabajo Fin de **Máster**, para la obtención del título correspondiente, cuya directora es la **Dra. Esperanza Bosch Fiol**

DECLARO QUE:

Este trabajo es producto de mi trabajo personal, que no he copiado, que no he utilizado ideas, formulaciones, citas integrales e ilustraciones diversas, sacadas de cualquier obra, artículo, memoria, o documento (en versión impresa o electrónica), sin mencionar de forma clara y estricta su origen, tanto en el cuerpo del texto como en la bibliografía. Asimismo, no he hecho uso de información no autorizada de cualquier fuente escrita, de otra persona, de trabajo escrito de otro o de cualquier otra fuente.

Soy plenamente consciente de que el hecho de no respetar estos supuestos puede ser objeto de sanciones universitarias y/o de otro orden.

En Palma, a 9 de junio de 2020.

Fdo.